

MOCSÁRY ÉS ŠARČEVIĆ

MOCSÁRY LAJOS SZÜLETÉSE SZÁZÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

1.

Ennek a tanulmánynak a megírását nemcsak a nagy évforduló, *Mocsáry Lajos* születése másfél százados évfordulója tette időszerűvé. Számos további tényező indokolja *Mocsáry*nak és *Šarčević*nek, az egykorú magyar és bunyevác nemzetiségi politika két vezető egyéniségének kapcsolattörténeti bemutatását. Kapcsolataik közelebbi, elemző vizsgálatát. Ez a feltárás nem egy ponton gyarapítja a dualizmus kora magyar—délszláv kapcsolatainak gazdag tárházát, és hozzájárul a szóban lévő időszak egész magyarországi nemzetiségi kérdéseinek pontosabb felméréséhez is.

Milyen is volt tehát az az időszak, melyben *Mocsáry* élt és küzdött az egyetemes és alapvető emberi szabadságjogok egyik legfontosabbja, a *nemzetiségi jogegyenlőség* biztosítékainak és feltételeinek megteremtéséért? Milyen volt valójában ez a küzdelem, amelynek keretében, az adott társadalmi viszonyok között ez a kora szellemi-politikai szintjét messze meghaladó, nagyképeségű és rendíthetetlen bátorságú író, publicista és politikus jogvédő harca előterébe a nemzetiségi egyenjogúság ma is élő és elevenen ható, ma is érvényes alapelvét, a népek barátságára örök érvényű eszméjét állította?

Közelítsük meg a kérdést napjaink álláspontjából kiindulva. Vajon nem azonos értelmű ma is, mint akkor, a *nemzetiségi egyenjogúság* és *jogegyenlőség* eszméje? Nem ugyanaz a mozgató erő, elvi-erkölcsi indíték jellemzi ma is szerte a világon az egyre nagyobb számú nemzetiségi mozgalmakat és kérdéseket, mint három emberöltővel ezelőtt, *Mocsáry* és *Šarčević* irodalmi-politikai kapcsolata idején. Az a körülmény, hogy *Eötvös József* emlékezetes tételével ellentétben, aki az 1868. évi nemzetiségi törvény vitájában még feltételezte, hogy a művelődés elterjedésével megszűnik a nemzetiségi kérdés,¹ ma összehasonlíthatatlanul jelentősebb a nemzetiségi mozgalmak világméretű jelentkezése, és sokkal nagyobb hangsúllyal játszanak bele a világemberiség fejlődésébe, mint akkor. Ami kiegészítőül azok igazát és előrelátását igazolja, akik már a századfordulón felismerték a nemzetiségi kérdés egyetemes, az egyes nemzetiségi kérdések helyi jelentőségét.

Ilyen politikai vátesz volt a maga korában *Mocsáry* a kérdés világviszonylatában, ilyen látnok és előőr — minden osztály — és felekezeti korlátja mellett is — a maga töredék nemzetisége viszonylatában *Sárcsevics* Ambrus, vagy ahogy a maga nemzetisége hívta: *Ambrozije Šarčević*.

Ma már szinte közhelyszerűen idézzük, hogy nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom, nem lehet felszabadult és erkölcsileg egyenértékű a többivel az a nemzet, amely a nemzetiségellenességet, az erőszakos nyelvi, iskolai és etnikai asszimilációt szorgalmazza. *Mocsáry* korában azonban, s kivált a nacionalizmus akkori koráramlata idején (amely sok mindenben kísérteties hasonlóságokat mutat a maival) alig néhányan akadtak az európai és a világpolitikában, akik odáig elmentek, ameddig *Mocsáry* elment e jogok gyakorlati védelmében, megvalósításuk sürgetésében. *Mocsáry*nál jut először kifejezésre elméletben és gyakorlatban egyaránt, hogy a nemzetiségi, a nemzetkisebbségi kérdések vizsgálatában *nincsenek nagy és kisépek, csak népek, egymásra utalt, egymást segíteni, támogatni kötelek, egyenjogú nemzetek vannak. Mert a nemzetiségi kérdés nem a nagy számok tudománya, hanem a teljes nemzeti-társadalmi egyenjogúságon alapuló erkölcsi alapelv, s mint*

ilyen a világ megújuló válságtüneteinek egyik biztosító szelepe, megoldási lehetősége. A nemzetiségi kérdés megoldása tehát függetlenül attól, hogy kis vagy nagy nemzetiségeket érint. Az egyenjogúsáért folytatott harc minden nemzetiségre minden körülmények között azonos érvényű.

Ennek a korai elvi felismerésnek egyenes következménye, hogy Mocsáry Lajos nemzetiségi politikájában soha és sehol nem tett különbséget az együttélő népcsoportok, az egy államon belül élő nemzetek, nemzetiségek közötti problémák vizsgálatában. Ugyanaz az erkölcsi állásfoglalás vezette a többszázreszes vagy milliós nagyságú egykori magyarországi nemzetiségek, mint a kis lélekszámú, valósággal szörvány nemzetiségnek számító töredék népcsoportok jogvédelmében. *Mocsáry tartós és egyetemes érvényű nemzetiségi békét, kölcsönös megértést és együttműködést kívánt, — szemben a dualizmus korabeli kormányok Tisza Kálmán típusú nép- és nemzetiségellenyomó, alszabadelvű nacionalista-soviniszta irányzatával, mely akkor az adott egyenlőtlen társadalmi-politikai viszonyok között, a nyers erőszak, a csendőrség, rendőrség és katonaság (a hírhedt „huszár-attakok”) bevetésével ideig-óráig érvényesítette akarátát a döntő számszerű fölényben lévő magyar és nemzetiségi tömegek jogos követeléseivel szemben.*

A vázolt elsőrendű nemzetiségpolitikai alapelvekben és gyakorlati nézetekben *Mocsáry* szót értett a kor magyarországi nemzetiségi politikájának neves nem magyar képviselőivel. Kevés korabeli magyar író, publicista és politikus mondhatta el magáról, hogy megkereste és megtalálta az akkori ország népei és nemzetei közötti együttműködés útját, felismerve ennek az együttműködésnek eszmei és gyakorlati feltételeit.

Ezért a felismerésért *Mocsáry*nak igen nagy árat kellett fizetnie. Megtagadta pártja, az 1874-ben általa alapított *függetlenségi párt*, szembefordult vele — elenyésző kivétellel — az egész egykorú magyar közélet és publicisztika, az uralkodó osztályok nemzetiségellenes politikájának behódoló közvélemény. A sokarcú és sokrétű korabeli nacionalizmus őt is száműzté tette és belső emigrációba kényszerítette, akárcsak az egyik, száma a legkisebbek közül való akkori magyarországi nemzetiség, a bunyevácok vezetőjét, *Sarčevićet*.

—oOo—

A törvényenkívüliség peremére sodortság közös felismerése, az azonos fájdalom átszűnt szolidaritás egyazon lázadó belátása kapcsolja majd elválaszthatatlan, erős szövetségbe azt a két nagy nemzetiségpolitikust, akik ezelőtt kilencven éve a szabadkai pályaudvar éttermében végül is találkoztak.

Hallgassuk meg erről az egyszeri találkóról a századforduló Szabadkája társadalmi-politikai viszonyainak mai avatott vizsgálóját. *Petković* Kálmán közelmúltban megjelent, a századvégi Szabadka munkás és értelmiségi halladó mozgalmait tárgyaló, forrásértékű könyvében² elmondja, hogy ezelőtt kilencven éve Szabadkán már kiéleződött az osztályharc, kibontakozott a nemzetiségi kérdés. Éles és bonyolult társadalmi küzdelem zajlott a „birtokon belül lévő”, a „városi”, a szabadelvű párti vezető körök és a „birtokon kívül lévő” vegyes összetételű ellenzéki erők között. Utóbbiak sorában, az ellenzéki küzdelem első vonalában ekkor jelentkezik először, ekkor tűnik fel a helyi magyar és nemzetiségi munkásmozgalom, a bunyevác és a szerb proletariátus által egyaránt magáénak tartott *Aladžsics* János (Jovan Aladžić) és a magyar *Rigó* János vezetésével,³ és ez az időszak állítja a helyi polgári nemzetiségi mozgalom élére *Ambrozije Šarševićet*, a századvégi Szabadka bunyevác nyelvi, irodalmi és iskolai mozgalomának létre hívóját.

Történetünk időpontjában Szabadka talán első ízben élt át valóban „forradalmi” napokat. 1886. október elején a szabadelvű kormánypártot támogató bunyevác nemzetiségű szabadkai polgármester, *Mamuzsich* (Mamužić) Lázár évi beszámolójának megvitatásakor az egyik baloldali többségű közigazgatási körzetben, a *nyolcadik körben* kortescsoportok tüntettek a „városházi rezsim” ellen. Ebben a rendőrség és a katonaság („huszár-attak”) bevetésével legázolt tüntetésben, az emlékezetes „nyolcadik köri csatában”⁴ még együtt harcol a függetlenségi baloldal vezette itteni Népkör elnöke, *Szalay* László a szabadkai magyar és nemzetiségi agrár és kisipari munkások legbátrabb és

felkészültebb csoportjaival. Tehát mindazokkal, akik a helyi társadalmi és ezen belül az itteni nemzetiségi kérdések megoldását követelik. Mert a kilencven év előtti Szabadkán társadalmi és nemzetiségi kérdés — elválaszthatatlan elvi-eszmei egységben — együtt és egyidőben jelentkezik.

Erről az utóbbiról beszélget 1886 októberének első felében, a helyi népmozgalom eseményeinek lezajlása után, tehát a hónap dereka táján, *Sarčević* az Újvidék felől érkező, a városon átutazó *Mocsáry* Lajossal.

„Ki figyelt fel az ajzott hangulatban a pályaudvar restijére, ahol két redős arcú, gondterhelt öreg ember beszélget. Az egyik Újvidék felől jött képviselői szabadjegglyel, *Mocsáry* Lajosnak hívták. A másik, aki várja, *Ambrozije Sarčević*, aki nyolcvan év múlva mellszobrot kap Szabadka főtűcsáján” — olvassuk napjaink krónikásának emlékezésében.⁵ Majd így folytatja: „Ez év nyarán (értsd: 1886 késő tavaszán, júniusában) jelenik meg *Mocsáry* Lajos *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről* című röpirata,⁶ amelyet a szabadkai sajtó elmarasztal, akárcsak *Mocsáry* Lajos pártjának belső nacionalista ellenzéke. Ugyanabban az évben közli a *Neven* négy folytatásban *Ambrozije Sarčević* *Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju* című levelét,⁷ amelyről a *Bácskai Ellenőr* azt mondja: »Nem lehet vele komolyan foglalkozni, mert egy korlátolt elméjű vén bolond tollából származik.« — A két öreg ott a füstös restiben látja korának sok baját és görcsét... Saját környezetükben kiemelkednek kortársaik közül. *Sarčević* panaszkodik, s nehéz az ő panaszát megérteni a kor Szabadkájának ismerete nélkül. Az a Szabadka, amelyben *Ambrozije Sarčević* él s tűnődik, duhaj, patvarkodó, polgárosodásának kamaszkorát éli és összetett ellentmondásokat hordoz.”⁸

Egészítsük ki a *Petkovics* által vázolt „szabadkai találkozót”-ról adott helyzetképet azzal a másikkal, amit az ekkori *Mocsáry*-ról már előljáróban tudnunk kell, hogy kettőjük kapcsolatát, ezt a nem mindennapi nemzetiségtörténeti mozzanatot kellőképp értékelhessük.

A korabeli nemzetiségi kérdés ellentmondásain problémázó *Sarčević* nál nem kevésbé tűnődő az ekkor már hatvanéves *Mocsáry*, a megviselt, de korántsem megrendült, az akkori ország nemzetiségi kérdései rendezésén valóban drámai körülmények között fáradozó magyar harcostárs és szövetséges.

Mocsáry Lajos röviddel előbb átélte eddigi pályafutása legnagyobb válságát az 1886. februári közoktatási költségvetési felszólalását követő társadalmi és sajtótámadások sorozatát. Ugyanakkor viszont az is nyilvánvaló, hogy ezekben a hónapokban került a magyar népi ellenzék, egykori színmagyar kerületeinek (*Kecskemét*, *Kiskunhalas*) választói és a nem magyar, a nemzetiségi ellenzék milliós táborra érdeklődésének előterébe.

„A képviselőházban, 1886. február 8-án történt felszólalásom következtében — írja említett röpiratában⁹ — míg egyfelől rám szakadt a magyar lapok bántalmazásának zápora, a nemzetiségek részéről egész sorozatát kaptam az üdvözeteknek.”

Mocsáry tehát nem kevésbé lehetett tűnődő *Sarčević*nél. Hiszen mindkettőjüket befelé fordulásra, átmeneti (Mocsárynál) vagy végleges (*Sarčević* esetében) elzárkózásra ítéli a kényszerű helyzet: a korabeli nacionalista koráramlat. Mindkettőjükre áll, hogy a nemzetiségi egyenjogúság eszméjéért, annak gyakorlati megvalósításáért szálltak síkra, és ennek az örök érvényű alapelvnek a védelmében élték át korábbi megpróbáltatásaikat. Ugyanígy: mindkettőjük ekkori érzésvilágára jellemző az az érzékeny, az elmúlás hangulatát idéző, emlékező magatartás, mely nemcsak őket; az évtizedekkel később szülővárosába hazalátogató *Kosztolányit* is elfogja.¹⁰

Félreértés ne essék: a Szabadkán csupán átutazó *Mocsáryt* kétségkívül nem a gyermekkori élmény varázsa tölti el. Hiszen, ha hitelt adhatunk *Petkovics* leírásának, egyetlen alkalommal járt Szabadkán, s a füstös, vasúti étterem ablakából aligha hatotta át a költő által majd negyven évvel később megénekelt „szabadkai hársak” poézise. De eltölti és mélyen áthatja az a közvetlen, kétségtelen helyi motívumoktól is átszótt másik élmény, amelynek révén a helyi nemzetiségi kérdés állapotáról, körülményeiről értesül. S ebben a tűnődésben találkozik az egész életét *Sarčević* a városon átutazó *Mocsáryval* és a hazalátogató *Kosztolányival*. Ez az a megkapó érdeklődő tűnő-

dés, mely Mocsáryt — mint bizonyítható — már Šarčević az évi első jelentkezése óta eltölti a regionális helyzet, a szabadkai nemzetiségi viszonyok közelebbi megismerése ügyében.

Mégis mennyire más, mennyire eltérő az egykorú szereplők, *Mocsáry* és *Šarčević* viszonylatában a „szabadkai találkozó” utáni két életút. *Šarčević* — mint a *Nyílt levél* befejező részében olvashatjuk,¹¹ — ekkor már mintegy két évtizede teljes visszavonultságban él, s ezen a magatartáson élete záró szakaszán (1899-ben halt meg Szabadkán) sem változtat. Mocsáry viszont az 1886. évi kétségtelen megtorpanás után rövidesen talpra áll, és egész sor további eredménnyel írja be nevét az együttélő nemzetek, az ekkori magyarországi nemzetiségek közös történetébe. Gondoljunk csak — később legfontosabb nemzetiségpolitikai megnyilatkozásait említve — 1887. évi újdéki képviselőjelöltségére,¹² 1888. évi román nemzetiségi mandátumára,¹³ a Szlovák Múzeum Egylet alapszabályainak elfogadtatása tárgyában vállalt és teljesített 1895. évi közbenjárására,¹⁴ az 1909. évi zágrábi „felségárlási pör”-ben tanúsított — mind a magyar, mind a koncepciók pörbe sodort horvát érdekeltek révén, az egész horvát társadalom érdekét tisztázó — állásfoglalására,¹⁵ s végül a röviddel halála előtt a galileista baloldalhoz intézett szolidaritási nyilatkozatára.¹⁶ Mindezek a megnyilatkozások együttesen azt bizonyítják, hogy Mocsáry 1886 emlékezetes ösze, a Šarčevićyal folytatott személyes megbeszélés után, tovább haladt a nemzetiségi egyenjogúsáért vívott történelmi jelentőségű küzdelmében. S ehhez nyilvánvalóan ennek a kapcsolatnak és találkozásnak létrejötte is hozzájárult, erőt és lendületet adott.

A kapcsolat alapját azonban nem a szabadkai tudósításban jelzett személyes találkozó, hanem a Šarčević-féle *Nyílt levél* és az ezt megelőző levélváltás jelentette, mert enélkül aligha kerülhetett volna sor az említett találkozóra. Kapcsolatuk létrejöttéhez viszont ismernünk kell *Šarčević* és *Mocsáry* életútjának korábbi, egymáshoz közelítő mozzanatait.

2.

A kapcsolat kezdeményezője, Ambrozije *Šarčević* korábbi pályaképének vázlatos bemutatásával kezdjük az egymáshoz közelítő szálak felvételét. Ez a visszatérintés annál is fontosabb, mert ennek ismerete nélkül a kapcsolatot és a találkozót kiváltó kezdeményezés számos eleme, köztük a szabadkai bunyevác folyóiratban megjelent hírlapi *Nyílt levél*, több lényeges utalása tisztázatlan, megmagyarázatlan maradna.

A *Nyílt levél* egyik jegyzetében részletesen foglalkozunk *Šarčević* főbb életrajzi adataival, irodalmi munkásságával.¹⁷ Tanulmányunk szemszögéből, az egymáshoz közelítő szálak felvétele szempontjából ennél is fontosabb az, ami a kérdés vizsgálóját elsősorban érdekli: hogyan érkezett el *Šarčević* a bunyevác nemzetiségi kérdés, majd magasabb szinten a szomszéd népekkel való kapcsolatok felvétele szükségességének felismeréséhez. Ezzel egyidejűleg pedig a magyar néppel, az egykorú magyar művelődéssel és közélettel való kapcsolatfelvételhez. Végül, hogyan ismerte fel *Mocsáry* korszakos jelentőségét a kor politikai életében és publicisztikájában.

Induljunk ki abból, hogy *Šarčević* munkásságát, életművét helytelen lenne túl, de éppoly indokolatlan lenne leértékelnünk. Helyét nem jelölhetjük ki a korabeli magyarországi nem magyar közélet és művelődés első vonalában. Kétségkívül nem rendelkezett a szerb Svetozar *Miletić* és *Polit* Mihály, a román *ilyefalvi Pap* György (Gheorghe Pop de Băsești) és *Babes* Vince, a szlovák *Pauliny Tóth* Vilmos és *Hurban Vajansky* Svetozár, a német *Steinacker* Ödön és az erdélyi szász *Bedeus* József vagy *Wittstock* Henrik európai műveltségével, irodalmi, publicisztikai vagy éppen tudományos képességeivel. *Šarčević* az akkori ország politikájában és kulturális életében szerepet nem játszó töredék nemzetiség képviselője volt. Vezető, akinek a maga erejéből kellett a nemzetiségi lét előfeltételeit megteremteni.

„Mit is akar ez az ember? — veti fel a kérdést az egykorú szabadkai társadalmi gondalmak vizsgálója. Gondolatai nem világítják túl a korát, de humanista gondolatok. Ambrozije *Šarčević* humanista életszemléletét a polgári forradalom eszméi tágitják...”¹⁸ De ugyanakkor nem hallgatja el a minimális

közlési és érvényesülési lehetőségek között tevékenykedő író és politikust befolyásoló negatív tényezőket. „Bármennyire viszolygunk is a gondolatait átszövő klerikalizmustól — írja róla *Petkovics*” —, történelmi tény, hogy neki — aki egyébként is vallásos lélek — a paplakon kívül más támasza nincs. Csak onnan várhat valamit és — sajnos — a nacionalizmuson kívüli onnan sem kaphat mást. — Azok a társadalmi rétegek, amelyek pár évtized múlva fellobbantják a megoldás reményét, még embrionális állapotban vannak. A munkásosztály keletkezésében, a munkásmozgalom a kezdet kezdetén, a szocialista eszmék erős klerikális nyomás alatt. És bezárul a kör. A polgárság éretlen, a helyi politikusok lebegnek a szélben, a centralizált államhatalom nő, és ebben a kérdésben a bihari földesúr és a kalocsai püspök [értsd: *Tisza Kálmán* miniszterelnök és a bunyevác nemzetiségű *Antunović* János kalocsai püspök, a bunyevác nyelvű sajtó alapítója²⁰] érdeke azonos.”

Sok igazság van *Petkovics* Kálmán társadalmi helyzetképében, de mégsem teljes érvényű igazság. Aminthogy az a társadalmi szerkezet is, amelynek keretében és árnyékában *Šarčević* fél évszázadon át működött, jóval differenciáltabb s kevésbé általánosítható. Ez a szerkezet és benne a nem teljes funkciójú bunyevác nemzetiségi társadalom — 1848-tól, *Šarčević* jelentkezésétől 1899-ig, a bunyevác nemzetiségi mozgalom első nagy egyénisége haláláig — jóval nagyobb változásokon ment át, mint gondolnók. Mindenekelőtt tehát ezekről a változásokról s ezek koordinátái között *Šarčević* fejlődési útjáról kell szólnunk.

Nem érdektelen előljáróban felemlítenünk (Szabadka korai munkásmozgalmának tudósítója is feljegyzi a Szabadkai Történelmi Levéltárban őrzött adatok alapján), hogy *Šarčević* nevét akkor, 1848-ban Sáracsainak írta.²¹

Az adat kétségkívül érdekes, helytelen lenne azonban ebből bármilyen következtetést levonni. Elégedjünk meg azzal, hogy az ekkor huszonnyolc éves, a forradalmi szabadság eszmék iránt fogékony ifjú, ezzel az alkalmi gesztussal is a magyar polgári szabadságmozgalom iránti rokonszenvét juttatta kifejezésre. Erről s nem valamiféle tünetről van szó. Arra viszont joggal gondolhatunk, hogy éppen a szabadságharc itteni nemzetiségi eseményei és az akkori ország déli megyéire különösen kiható osztrák katonai-közigazgatási önkényuralom tanulságai érlelték meg benne a maga nemzetisége felé fordulást.

Sok év telik el, hogy újra találkozunk nevével egy érdekes kiadványon. Tizenhét évvel a szabadságharc kezdete után. 1865-ben Szabadkán, *Šarčević* fordításában megjelenik a belgrádi *Vidov dan* volt szerkesztőjének könyve a magyarországi szerb nemzetiségi kérdésről.²²

Ez a könyv lényegében meghatározza *Šarčević* további pályafutását. Ezért is érdekes a kiadvánnyal közelebről foglalkoznunk. Ismeretes, hogy *Miloš Popović* azok közé a szerb publicisták közé tartozott, akik — a magyarországi szerbség jogainak határozott követelése mellett is — következetesen kitarítottak a szerb—magyar, szélesebben a délszláv—magyar közeledés realpolitikája mellett. Az a tény tehát, hogy *Šarčević* ennek a munkának a lefordítására vállalkozott, egyben ennek az iránynak a megbecsülését jelentette, de ezen túlmenően, számos további szempontból is figyelemre méltó.

Induljunk ki *Miloš Popović* könyve bemutatásának ténylegéből. Nyilvánvaló, hogy *Šarčević*nek ezzel a fordítással határozott célja volt. Egyrészt az, hogy *Miloš Popović*t és a magyarokhoz közeledő szerb közírói felfogást bemutassa a magyar olvasóknak. Ugyanakkor azonban az is, hogy félreérthetetlenül tudomására hozza a magyar érdeklődőknek azokat a nemzetiségpolitikai feltételeket, amelyek teljesítése révén ez a közeledés tovább fejlődhet.

A fiatal író és műfordító — harmincöt éves volt ekkor, szabadkai ügyvéd, majd járási ügyész, törvényhatósági tisztviselő — ezzel a fordítással és annak kiadásával tehát félreérthetetlenül állást foglalt az akkori magyarországi szerb nemzetiségi mozgalom mellett, anélkül, hogy a helyi bunyevác nemzetiségi kérdésben vallott akkori és későbbi nézeteit ezzel feladta volna. Az összefüggés a *Nyílt levél* bevezető részében több mint két évtizeddel *Miloš Popović* munkájának szabadkai magyar nyelvű kiadása után is változatlanul fennáll. *Šarčević* ekkor is *feltétlenül bízta a szerbek és a bunyevácok összetartozásában*, s ezt a felfogását nem tartja az elemi bunyevác nemzetiségi jogokért folyó küzdelmével ellentétesnek. A *Nyílt levél* említett részében

a többi közt ezeket írja Mocsáry 1886. március 19-i válaszára: „Általában igaza van [mármint Mocsárynak], hogy a bunyevácokat és a sokácokat katolikus szerbeknek nevezi, akikkel ők egy test, egy vér”.²³ Ami általában helytálló, de figyelembe kell vennünk, hogy Mocsáry már ekkor, hónapokkal a *Nyílt levél* megjelenése előtt egyik röpiratában határozottan felvázolta az elválasztó vonásokat is.²⁴

Vajon úgy kell értelmeznünk ezek után Šarčevićnek ezt a kijelentését, hogy nem tételezi fel a bunyevác népcsoport külön nemzeti-nemzetiségi egyéniségét, sajátos nyelvi, iskolai és egyéb különállását, sajátos nemzeti-ségi problémáit. Ha ezt feltételeznénk, aligha adhatnánk hitelt mindannak, amit a bunyevác népcsoport külön nemzeti egyéniségéről ugyanitt, ugyanabban a részben elmond. Hiszen ő az, aki elsőként végez becslésszerű felmérést az akkor szabadkai és környéki bunyevácokról. A szabadkaiak számát 37 ezerre, a Zomborban és Baján lakók, valamint a három város körzetében élők s az egyéb szörványokon létező bunyevácok ekkori számát összesen 80 ezerre becsülve.²⁵ S vajon hogyan hihetnők rendkívüli erőfeszítéseit a bunyevác elemi iskolák, a bunyevác közműveltség alapjainak letétele, megszervezése körül, ha a fenti megállapítást úgy tekintenők, hogy ezzel a Mocsáry véleményéhez csatlakozó kijelentéssel egyszerűen lezárja a nemzeti-ségi hovatartozás kérdését?

Nyilvánvaló, hogy nem erről van szó. Šarčević egész pályafutása során fenntartás nélkül hitt a *bunyevác népcsoport külön nemzeti-ségi jellegében, de ugyanakkor a szerbekkel való egyetértésben és együttműködésben is*. Tagadhatatlan, hogy ez a felismerés abban az értelemben is elsőrendűen fontos volt, mert ezzel eleve kizárta a helyi nemzeti-ségi mozgalom megsztásának lehetőségét. Bizonyos az is, hogy Šarčević lényegében nyitva hagyta a kérdést, aminthogy az egykorú szerb és horvát irodalom rokonítását kimondó nézeteiben nem kevés az általánosító, leegyszerűsítő elem.²⁶ Hiba lenne azonban ebből arra következtetni, hogy a *Nyílt levél* írója nem tétellezte fel a kor irodalmi-társadalmi viszonyai között a külön szerb és horvát irodalom létét, sajátos fejlődését.

Késésgkívül jóval biztonságosabb mindaz, amit a jellegzetes bunyevác *élet- és települési formáról*, a helyi bunyevác közösségi-társadalmi szokásokról közöl. Ma is figyelmet érdemel, szociográfiailag is fontos, amit a bunyevác családi házközösségek életéről feljegyez. Ismét a *Nyílt levél* első részére hivatkozva, emlékeztetünk a szabadkai bunyevácok akkori külön életére, nemzeti-ségi elzárkózásáról szóló annyira jellemző kijelentésére. Šarčević a bunyevác ház belső struktúráját, „patriárkális rendjét” ismertette megállapítja, hogy az a magyarétól, de a többi nemzeti-ségétől is alapvetően eltér. „Ezért más a magyar és megint más a bunyevác ház. Életmódjuk annyira különbözik, hogy egymástól, legyenek a legközelebbi szomszédok, semmit sem sajátítanak el. Mert ami a bunyevác házban van, az »bunyevác«, és ami a magyarban, az viszont »magyar« szokás.”²⁷

Sajnos ez a társadalmi elkülönülés nem vált a bunyevácok javára, mint azt Šarčević is felismeri. A *Nyílt levél*ben egy helyütt keserűséggel állapítja meg, hogy még a bunyevác birtokos sincs hatással magyar nemzeti-ségű napszámosára, kertészére, egyéb gazdasági alkalmazottjára, mert azoknak anyanyelvükön beszélő papjaik, anyanyelven tanító nevelőik, anyanyelven megjelenő könyveik vannak.²⁸

Ez a felismerés világosan kifejeződik Šarčević egész művelődési politikájában. A népnek — vallja — kivált olyan kiadványokra van szüksége, amelyekkel ezt az éles művelődési lemaradást fokozatosan behozza. Ezért ad ki már 1869-ben közmondásgyűjteményt, 1870-ben bunyevác naptárt, a későbbiekben magyar—délsláv (jugoszláv) politikai és jogi szótárt. Élete vége felé népiskolai magyar—bunyevác—sokác (1893), majd magyar—szerb—horvát—bunyevác—sokác szótárt (1894).²⁹

Mindebből az is következik, hogy Šarčević alaposan ismerte a maga népe elemi közművelődési szükségleteit és rendkívüli ügybuzgalommal küzdött a bunyevácok szellemi elmaradottságának felszámolásáért. „Bunyevác népem szellemi fejlődése — hangzik fel az előbb már említett fájdalmas

beismerés — a legszűkebb keretek közé szorul: mind tudásban és értelem-
ben, mind ügyességben a földművelő bunyevácot túlhaladja német árendása,
magyar napszámosa, kertésze, szántóvetője...¹³⁰

Ezért fordít különös figyelmet a népművelő publicisztikára, mint ezt
a személyével és irodalmi munkásságával foglalkozó, legújabbban megjelent
tanulmány is megállapítja, melynek külön érdekessége, hogy a joggal *nem-
zetiségi emlékirat*nak tekinthető *Nyílt levelet* is ebbe a közírói életműbe
sorolja.³¹

Ezen a ponton szólnunk kell Ambrozije Šarčević művelődési politikájá-
nak adott körülményeiről, lehetőségeiről, de korlátairól is.

Az eddigiekből is következik, hogy a nagy bunyevác kultúrpolitikus
nemzetiségpolitikai küzdelme alapvető feladatának a *szabadkai bunyevác is-
kolák* sürgős reformját tekintette, amire a *Nyílt levél* közelebbi elemzésekor
még visszatérünk.

Šarčević rendíthetetlenül hitt abban — hírlapi nyílt levele, emlékirata
teljes második részében csak ezzel foglalkozik³² —, hogy sikerül megoldania
a Szabadka külvárosi tizenkét bunyevác iskola reformját. Mélységesen meg-
rendítő és megható, mennyire a minimumra korlátozza „nemzetiségi köve-
teléseit”. Szabadkán — véli — nincs nemzetiségi kérdés, ha sikerül nagyobb
számú, bunyevác nyelvű ábécéskönyvet biztosítani a bunyevác tanítási nyelvű
iskolák számára, s ha sikerül olyan tanítói gárdát foglalkoztatni ezekben az
iskolákban, amely tökéletesen beszéli a bunyevác nyelvet. Ma már tudjuk,
hogy ez egy hiányos funkciójú nemzetiség esetében sem elégséges ahhoz,
hogy erre „nemzetiségi program”-ot alapozzanak.³³ Šarčević törekvése tehát
— ismerve a szemben álló kormányzati nacionalizmus kíméletlen elnyomó
tendenciáját — eleve bukásra volt kárhozható. Bizonyos, hogy küzdelme —
kivált kezdetben — szerény eredményekkel járt, de ez az eredmény nem-
zetiségpolitikai működése egyetlen szakaszán sem állt arányban a bunyevác
ügyben vállalt emberfeletti erőfeszítéseivel.

Ugyanezt elmondhatjuk egyesületi és ezzel összefüggő társadalmi poli-
tikájáról is. *Petkovics* szerint kezdetben hitt „a polgári forradalom ígéretei-
ben, és a kiegyezés után a balpártban látta a polgári fejlődés és a nemzeti
kérdés megoldásának lehetőségét”.³⁴ Később azonban csalódnia kellett ebben
a „balpárt”-ban, s ekkor — ha átmenetileg is — a szabadelvű kormánypárttal
helyi választási, majd tartós politikai kompromisszumot kötő Lazo *Mamužićot*
(akkori nevén *Mamušich* Lázárt), Szabadka szabadelvű párti képviselőjét, majd
polgármesterét támogatta. Rövidesen — mint ez nyilvánvaló volt — Lazo
Mamužićban is csalódnia kellett, hiszen törekvéseik egyre inkább szétváltak;
miután célkitűzéseikben alapvetően különböztek. Pillanatnyi érdekegyezségről
tartós fegyverbarátság nem jöhetett létre. A mérleg — véli *Petkovics* — az,
hogy „Šarčević humanista reménységei csak egy másik világban valósulhat-
nak meg...”.³⁵

Kétségtől ez a végkövetkeztetés, aminthogy erre maga is utal a
szabadkai társadalmi egyesületekről a *Nyílt levél*-ben közölt beszámolója során.³⁶

Šarčević fokozatos közéleti visszavonulásának folyamata mégsem olyan
egyszerű. Ugyanis nem arról van szó, hogy az egykorú bunyevác nemzetiségi
mozgalom vezetője, ismételt politikai kompromisszumok következtében eltá-
volodott volna eredeti álláspontjától. Az ő esetében és az egykorú helyi
bunyevác mozgalom ügyében az volt a helyzet, hogy a több irányú nemze-
tiségi elnyomás következtében másképpen nem is járhatott el, ha egyáltalán
felszínen akarta tartani a mozgalmat és a lehetőség szerint érvényesíteni
annak célkitűzéseit.

Jól tükrözi ezt a *Nyílt levél* mint történeti dokumentum, a helyi füg-
getlenségi ellenzék és a szabadkai bunyevác mozgalom kapcsolatának bírál-
latában.

Nyilvánvaló, hogy Šarčević a nemzetiségéhez hű töredék bunyevác értel-
miség egy részével éveken át támogatta az általa „balpárt”-nak nevezett
ellenzék, tehát a függetlenségi párt és annak társadalmi szervezete, a sza-
badkai *Népkör* törekvéseit. „Amikor azonban a bunyevácok látták — írja a
Nyílt levél harmadik részében,³⁷ hogy a Népkörben mindent a magyarok ked-
vére tesznek, amikor azt tapasztalták, hogy ott nyelvüket sem élőbeszédben,

sem hirdetésben nem használhatják, s a kör helyiségeiben egyetlen hírlapjuk sincs, amikor azt is látták, hogy lenézik őket, kezdtek itt nem jól érezni magukat." A szakítást végül is az okozta, hogy a *Népkör* immár nacionalistává vedlő többsége a szabadkai nagytemplomban vasárnaponként tartott bunyevác nyelvű misét is el akarja törölnetni, s ez ügyben beadvánnyal fordult a kalocsai egyházi főhatósághoz, mely azt nem teljesítette. Nem *Sarčević* és csoportja lett tehát hütlén az ellenzéki platformhoz, hanem a függetlenségi párt helyi szervezete tagadta meg a nyolcvanas évek első felében eredetileg haladó nemzetiségi politikáját, és állt a nemzetiségellenes nacionalista-soviniszta áramlat élére, ami — akárcsak Mocsáry és a függetlenségi párt esetében — ebben a vonatkozásban is nyílt szakításhoz vezetett. Annál is inkább, mert a bunyevác Népi Kaszinó (*Pučka kasina*), az egész mozgalom központja és társadalmi-kulturális tűzhelye az 1884. évi szabadelvű párti bunyevác nemzetiségi kompromisszum után funkcionált az említett Népkörrel; így a felsorolt korlátozó jelenségek az egész bunyevác nemzetiségi mozgalmat sújtották. Ez magyarázza végül is a Mamuzić-féle kormánytámogató bunyevác csoporthoz mint a minimális nemzetiségi jogok egyetlen remélt biztosítékához való átmeneti csatlakozást, ami viszont — hosszabb távon — a célkitűzések nyilvánvaló kiegyenlíthetetlen ellentmondása következtében újra, elkerülhetetlen szakításhoz vezetett.

S ezzel elérkeztünk a *Sarčević* ellen emelt legsúlyosabb elvi kifogáshoz, átlítólagos „klerikalizmusához”.

A kérdés korántsem egyértelmű és első pillantásra áttekinthető. Nem kétséges ugyanis *Sarčević* és az egész korabeli bunyevác nemzetiségi mozgalom egyházi kötődése. Ha nem más, a *Nyílt levél* záró képe is (elemzésére még visszatérünk) elgondolkoztat ebben a tekintetben. „Ez a nép — írja befejezésül *Sarčević* — velük [értsd: a magyarokkal] egy oltár előtt térdelve imádkozik”.³⁸ Ebben azonban sem *Sarčević*, sem az egykorú helyi bunyevác nemzetiségi mozgalom egyetlen képviselője nem kivétel. Az ekkori bunyevác nemzetiségi mozgalom többsége az egykorú bunyevác nyelvű egyházi—nyelvi—iskolai érdekek érdekkörébe került, mert máshonnan nemzetiségi támogatást nem kapott, nem kaphatott. Ezt a nemzetiségpolitikai egyházi érdekösszefüggést tehát a helyi nemzetiségi viszonyok korabeli kényszerű helyzetének szem előtt tartásával kell mérlegelni. Az iskolában is leszorított bunyevác nyelvnek és kezdetleges művelődésnek — a helyi munkásmozgalom viszonylagos megerősödéséig — egyetlen bázisa az egyházi funkciókat anyanyelven ellátó viszonylag nemzetiségű helyi bunyevác alsó- és középpapság volt. Ilyen körülmények között *Sarčević* nem fordulhatott szembe a regionális katolikus kis- és középklerussal, ezzel a helyi alsópapsággal, amelynek kétségkívül sok mindent elnézett, csak hogy a maradék nemzetiségi engedményeket és vívmányokat átmentesse egy konszolidáltabb fejlődés keretei közé.

Választ kell adnunk végül arra a kérdésre, miért támogatta — ha átmenetileg is — a kormánypárttal egyezményt kötő és ennek révén szabadkai képviselővé, majd itteni polgármesterré választott Lazo *Mamuzić* és fivére — a helyi *horvát* nyelvi-iskolai érdekeket is ápoló Aga *Mamuzić* (Mamuzsich Agoston) — mindketten korábban szabadkai ügyvédek és városatyák — kétségkívül kompromisszumos politikáját.³⁹

A magyarázat ismét nyilvánvaló. A *Mamuzić*-fivérek kompromisszuma révén 1884 végén ismét megnyílt az eredetileg 1878-ban alapított, majd évekre bezárt bunyevác *Népi Kaszinó*, a *Pučka kasina* és javult az időközben válságosra fordult helyzet a szabadkai városszéli bunyevác iskolákban.

A híres polgármestert, akinek — közvetlenül bukása előtt, 1902-ben — önvédelmi iratban⁴⁰ kellett kifejtenie csaknem két évtizedes polgármestersége nem kevés pozitívumát, elsősorban ezért támogatta. Bizonyos azonban, hogy 1886 nyarán és őszén, a *Nyílt levél* közlésekor még az volt a helyzet, hogy ezen a reálpolitikai szemponton kívül bízott a *Mamuzić*-fivérek, kivált Lazo, a polgármester által bejelentett társadalmi-nemzetiségi reformtervekben. „Ami a két fivért illeti — írja a *Nyílt levél*ben⁴¹ — mint a bunyevác nép fiai, már kora ifjúságuktól felkarolták a bunyevác ügyet, s a nép segítségével itt, a mi törvényhatósági életünkben meghonosították a demokráciát.

Olyan családok legnagyobb önkénye ellenére, melyek már igen megszokták a városi kenyeret." (Értsd: alaposan visszaéltek a nekik biztosított politikai és gazdasági lehetőségekkel.)

Nyilvánvaló azonban az is, hogy Lazo Mamužić, a „bunyevác polgármester” polgármestersége demokratizáló évei (1884—1885) után, sorozatos kényszerű és nem kényszerű, márcsak a maga helyzetét szilárdító haladásellenes engedményeket is tett a kormánynak, s már 1886 végétől sorozatos, egyre élesedő hatósági akciókat, törvényhatósági eljárásokat indított a szabadkai korai munkásmozgalom vezetői és résztvevői ellen.⁴² Ez is okozhatta, hogy az ismét csaldódó Šarčević, az egykorú szabadkai közéletből végleg kiábrándulva, már a nyolcvanas évek vége felé teljesen visszavonult. Amire egyébként — ismét a *Nyílt levél* tanúsága szerint — már évtizedek óta készült. Emlékiratából tudjuk, hogy a kiegyezés körüli évektől személyesen nem avatkozott többé a helyi politika irányításába, csupán közírói tevékenységével igyekezett befolyásolni a helyi nemzetiségi viszonyok alakulását. Amiért is nem kevés rövidséget, megpróbáltatást szenvedett számos, a nemzetiségi kérdésben elfogult polgártársa részéről.⁴³

Ez a népéért egész életét, irodalmi és közéleti érvényesülését feláldozó író és kultúrpolitikus fordul a magyarországi nemzetiségi kérdés felélnkülésekor, 1886 elején előbb levélben, majd az év augusztusa és november között hírlapi nyílt levélben közölt (a címzetthez nyilván korábban magyar szövegében is eljuttatott) emlékiratban *Mocsáry Lajoshoz*. Ebben vázolja az ekkori bunyevác kérdést és ezen belül a maga helyzetét és kéri *Mocsáryt*, vegye pártfogásába elhagyott népe ügyét „olyan szeretettel, amilyen nagylelkűen törődik sok millió magyarországi állampolgár sorsával”.⁴⁴

3.

Mocsáry Lajos írja 1886 júniusában, *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről* című röpiratában: „Vettem... köszönő levelet egy derék bunyevác hazafitól Szabadkáról, s egy mástól is a Bácskából, — közleményekkel, melyek szerint Szabadkán és egyebütt a népoktatás akként kezeltetik, hogy a magyar nyelv terjesztésére való törekvés akadályul szolgál a műveltség terjesztésére a bunyevác nép körében. Anélkül, hogy a magyar iskolázás magának a magyar nyelvnek terjedését az alsóbb néposztálynál előmozdítaná. Úgy látszik — folytatja *Mocsáry* —, hogy a bunyevácok különösen ki vannak a magyarosításnak téve, ami talán annál könnyebbnek látszik, hogy a szerbek nem tartanak velük szolidaritást. A bunyevácok római katolikusok, s ez által, bár nyelvük a szerbekétől semmiben sem különbözik, teljesen külön állanak. A tömeges magyarosítás azonban éppoly hiú törekvés a bunyevácokkal szemben, mint bárhol egyebütt”.⁴⁵

Ezzel a bejelentéssel ad hírt *Mocsáry* újabb nemzetiségi kapcsolatáról, amit rövidesen a szerb radikális sajtó is megerősít. A *Zastava* 1886. augusztus 18-án, tehát a Nevenben közölt *Nyílt levél* indulásakor bejelenti, hogy egy Szabadkán névtelenül (nyilván magyarul) megjelent röpirat szerzője munkáját *Mocsáry*nak ajánlotta.⁴⁶ Ez a híradás nyilván nem a *Neven* hasábjain első folytatásként csak *augusztus 15-én* indult *Otvoren listre*, hanem a mindmáig lappangó önálló magyar röpiratra⁴⁷ vonatkozik, miután más egykorú, bunyevác szerzőjű röpiratról nincs tudomásunk.⁴⁸

Az előzőkben végigkísértük Šarčević küzdelmes életútját a szabadkai bunyevác folyóiratban megjelent emlékiratig. Szóltunk első nemzetiségi tárgyú fordításáról, Miloš *Popović* könyvének tolmácsolásáról. A bunyevácok kulturális felemelését célzó naptár, szótár- és egyéb kézikönyv-kiadványairól és vázoltuk a bunyevác ügy és vezető kultúrpolitikusa helyzetét a szüntelen közéleti válságoktól zaklatott Szabadkán.

Mocsáry esetében ilyen széles körű életrajzi bemutatásra nincs szükségünk. Annál fontosabb egyéb délszláv kapcsolatainak bemutatása. Egyrészt azért, mert ezekből nő ki, ezek folyamánként jelentkezik az a bizonyíthatóan igen rövid érintkezés, mely 1886 folyamán *Mocsáry* és *Šarčević* és — a *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről* röpiratból vett idézetből következtet-

ve — feltehetően más bunyevác szereplők között létrejött, s amelynek folytatása egyelőre ismeretlen előttünk. Másrészt azonban azért is fontos ezeknek a kapcsolatoknak az áttekintése, mert vázlatos elemzésükből egész sor jelentős nemzetiségtörténeti összefüggés rajzolódik elő, mint arra az 1958-ban kiadott Mocsáry-életrajzban és válogatásban ismételten rámutattunk.⁴⁹ Ez a gazdag és sokrétű kapcsolattörténeti előélet egyben jó lehetőséget nyújt arra, hogy az aránylag kisszámú bunyevác vonatkozást szemléltetően elhelyezzük a Mocsáry életében döntő fordulatot 1886. évhez fűződő délszláv kapcsolatai sorában.

Mocsáry a múlt század ötvenes éveiben ismerkedett meg a magyarországi nemzetiségi kérdéssel. Két korai művében, a *Nemzetiségben* (1858) és a *Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában* (1860) című munkájában már felismerte a magyarországi szláv népek, köztük a korabeli itteni szerbség helyzetét. Az ötvenes évek fordulója magyar—délszláv érintkezéseinek kedvező légkörében fogalmazza a balkáni szláv föderatív államról („Valami föderatív szláv állam fog alakulhatni, melynek tagja lesz Horvátország is”),⁵⁰ melyhez a történeti fejlődés elvezetett.

De nemcsak Mocsáry érdeklődött az akkori országban élő délszláv népek problémái iránt. Az Ivan *Mažuranić* vezette egykorú horvát nemzeti mozgalom lapja, a *Pozor* már 1860. november 20-án — az egykorú sajtóviszonyok között, meglepő gyorsasággal — ismertetést közöl a *Programról*.⁵¹ A zágrábi lap kiemeli Mocsáry alábbi kijelentését: „... Hogy nemzetiségök [mármint a horvátoké] a magyarokkal való kapcsolat által veszélyeztetnék, attól többé tartaniok nem lehet, mert e tekintetben tökéletesen ők lesznek a gazdák saját házukban, bármiként alakuljanak is a jövőben viszonyaink.”⁵²

Mocsáry aktív szerb kapcsolatai az 1861. évi országgyűlés idejére nyúlnak vissza. Ekkor ismerkedett meg az itt jelenlévő nagyszámú nemzetiségi képviselővel. Így Jakov *Ignjatovič*yal, Stevan *Branovačk*ival, Ivan *Mišič*tyel, a román képviselők közül *Wład* Alajossal és másokkal. Pontosan aligha állapítható meg, mikor találkozott Svetozar *Miletič*tyel, a Szerb Nemzeti Szabadelvű Párt, a *Srpska narodna slobodoumna stranka* és egyben a kiegyezés utáni évek magyarországi szerb nemzetiségi mozgalom későbbi vezérével. Minden bizonnyal ez csak 1865-ben vagy 1866-ban következhetett be, amikor az 1867-től Miskolcon alispánkodó *Mocsáry* még, *Miletič* már tagja volt az 1865—68. évi Háznak. Ezek az évek egyébként *Miletič* „közeledési” éveit. Emlékezzünk *Csengery* Antalhoz, a Budapesti Szemle szerkesztőjéhez intézett 1865. évi szívélyes hangú levelére.⁵³ A nemzetiségi törvényt előkészítő bizottságban, az ún. *nemzetiségi bizottmányban* betöltött kezdeti közvetlen és barátságos szereplésére. Bizonyos azonban, hogy a hazai nemzetiségi kérdések tanulmányozása már ekkor közel hozta őket egymáshoz, jóllehet Mocsáry az említett bizottságnak sem 1861-ben, sem 1865-ben nem lehetett tagja.

A *Program* szerzője a nyilvánosság előtt akkor tesz tanúbizonyságot *Miletič* iránti nagyrabecsüléséről, amikor a magyarországi szerbség immár másfél éve (1876 nyarától) bebörtönzött vezérért, hamis tanúk és még hamisabb fikciók alapján, ötévi fogházra ítélték. A függetlenségi párt lapjában, az *Egyetértésben* ekkor, 1878. január 20-án jelent meg *Miletič*ről szóló elvi cikke, melyben — egyedül a korabeli fővárosi sajtóban — kijelenti: nem látja beigazoltnak a szerb nemzetiségi politikussal szemben felhozott „felség-sértést és hazaárulást”. Figyelmeztet a törvényességre, „a közösügyi korszak egyetlen bölcs törvénye”, az 1868-ban hozott nemzetiségi törvény betartására, az erkölcsi alapelvhez való visszatérésre, hogy „... se bosszú, se személyes tekintet nem térít el a szoros törvényes igazság útjáról”. Ezért mondja ki összegezőként: „Fellebbezzük a *Miletič*s ítéletét.”⁵⁴

1879-ben, *Miletič* — uralkodói kegyelemmel, de nagybetegten történt — szabadulása évében, *Mocsáry* neve már jól ismert a magyarországi szerb sajtó olvasói előtt. Feltehető, hogy a váci fogházba — *Miletič* védőügyvédjeként — sűrűn ellátogató *Polit* Mihály, akkori magyarországi szerb liberális párti képviselő juttatta el *Miletič*hez a szóban lévő, bátor kiállású vezércikket, mely *Mocsáry*t baráti közelbe hozta minden hazai délszlávhoz.

A hetvenes évek végétől a függetlenségi pántból 1887 februárjában történt kényszerű kilépéséig tart *Mocsáry* délszláv kapcsolatainak újabb, az

eddigiekénél is izgalmasabb időszaka. Ezekben az években Mocsáry életútjában a magyar nép és az egykorú magyarországi délszlávok létérdekei valószínűleg összefonódnak.

A reakciós és nemzetiségellenes Csemegi⁵⁵ Károly hírhedt büntetőjogi törvényjavaslata, az 1878:V.tc., az ún. Csemegi-kódex vitájában, 1878. január 15-én elmondott beszédében⁵⁶ egyszerre védi a magyar népet már apró szabálysértésekért is valósággal bilincsbe verő, a spekulációnak ellenben szabad utat nyitó, a nemzetiségeket, az ekkor a nemzeti mozgalmak előterében álló délszlávokat a „nemzetiségi izgatás” fondorlatos-célzatos jogi fogalmazása ellen, mely a tragikus kimenetelű „nemzetiségi pörök” útvesztőjébe taszította a századforduló hazai törvényhozását. Az év november 16-án⁵⁷ „a keleti kérdéstről és a balkáni politika feladatairól” folyó *válaszfelirati vitában* pedig súlyosan elmarasztalja, joggatlannak és jogosulatlannak, az országot a szlávokkal szembe fordítónak mondja az *okkupációit*, mely a magyar nép és az együttélő nemzetiségek létérdekei ellenére, a bismarcki hatalmi s az osztrák udvari-katonai erőszakpolitika egybefonódásaként jött létre.

Még tovább megy 1879. április 30-án, az „elvhű függetlenségiek” nevében a magyar nyelv kötelező népiskolai oktatásáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor mondott beszédében,⁵⁸ melyet az erőszakos asszimiláció leplezetlen eszközének, az 1868. évi nemzetiségi törvény megtagadásának, a germán szupremácia alá sodródás újabb állomásának tart. Mocsáry nem az ellen harcol, hogy a nemzetiségi tanulói fűjség megismerje a magyar nyelvet, hanem azok ellen az átlátszó uralmi eszközök ellen, melyek tovább sodorják az országot és nemzetiségeit az immár kiegyenlíthetetlen népmozgalmi viszállyal, s ugyanakkor a túltengő német politikai, gazdasági, művelődési és tudományos befolyás útján. Amit az akkori nacionalista-soviniszta vezető körök számára majd az idősb Andrássy Gyula ekkori közös külügyminiszter germanomániájának vágyálma, az ez évi végzetes osztrák—magyar—német kettős szövetség, a *Zweibund* tetőz be.

A hazai szerb nemzetiségi sajtó korán felismeri a Tisza Kálmán okkupációs és iskolatörvény politikájában egyaránt megmutató veszélyt, de annak a védelemnek az erkölcsi és reálpolitikai jelentőségét is, amit Mocsáry bátor kiállása mind a magyar népnek, mind a másajkú magyarországi nemzetiségeknek biztosít.

Elsőként az újvidéki *Zastava* méltatja Mocsáry politikai jelentőségét. A lap 1879. május 2-i, 58. számában a *Táviratok a Zastavának* rovatban a következőket olvassuk: „Mocsáry volt az egyetlen magyar, aki nem fogadta el a javaslatot. Ha egyedül is — idézi az egykorú szerb riporter — mégis eleget kellett tennem hazafiúi kötelességemnek. Ő [értsd: Mocsáry] nem látja célját a javaslatnak, annál jobban látja a nagy veszélyt, amely felé a nemzetiségek elnyomásával sodródik az ország, kiváltképp a keleti helyzet legújabb alakulása következtében”.⁵⁹

Az 1879 tavaszától 1886 februárjáig terjedő időszokról kevés mondani való van. Mocsáry politikai szerencsecsillaga, ha ilyenről az ő esetében egyáltalán beszélhetünk, rohamosan hanyatlott. Már a nyolcvanas évek elején több szociális felszólalása (a kormányzat adózási és társadalompolitikája, a felekezetieskedés ellen stb.) miatt népszerűtlenné vált a párt középbirtoke-bürokrata számára előtt, mely 1884-ben — az első adandó alkalommal — kibuktatja az elnöki székéből, hogy helyébe a szociális kérdések megoldását halogató, a nemzetiségi kérdésben a nacionalisták előretörését hallgatólagosan, 1884 után a pártelnöki székéből nyíltan is támogató Irányi Dánielt ültesse. Mocsáry, akit az 1884. évi választásokon csak nagy nehezen tud megválasztani *Kiskunhalas*, a színmagyar alföldi parasztváros, ettől kezdve már csak tíz-tizenkét pártívével állja a régi függetlenségi programot, a társadalmi haladás és a nemzetiségi megégyezés egyre inkább élsikkadó programját, s az országgyűlési ciklus végére — az egy Eötvös Károly kivételével — ezek is sorra elpártoltak tőle.

A képzett és tapasztalt politikus nem tesz különösebb számvetést önmagával és pártjával, amikor a döntő mérkőzés megvívására határozza el magát. Álláspontja: vagy megállítja az elnyomó társadalmi és nemzetiségellenes intézkedések sorával a magyar nép és az ezzel együtt élő nemzetiségek ellen rohamozó, kizsákmányoló kormányzati politikát a további, most

már valóban helyrehozhatatlan törvényellenes intézkedések elkövetésében, vagy szakít az egykori függetlenségi alapelveket már jórészt feladó függetlenségi párttal is, és ezzel egyidejűleg félreérthetetlenül kimondja teljes álláspontját a nemzetiségi kérdésben.

Nagy elhatározás ez a kossuthi felfogású függetlenségi pártot alapító Mocsáry Lajos részéről, aki korának kétségkívül egyik legnagyobb, *Széchenyi* jellemű és mértéktartású hazafia volt. De tovább nem habozhatott. Tudta, hogy csaknem tízmillió másajkú magyarországi állampolgár tőle várja a józan magyarság nevében elhangzó tiltakozást, mely a második iskolatörvény (1883: XXX. tc., ún. középiskolai törvény)⁶⁰ becikkelyezése után nem készíthetett már soká.

A döntés és szakítás azonban még évekig várattot magára, jóllehet a nacionalizmus térnyerése Mocsáry helyzetét tarthatatlanná tette a függetlenségi pártban. A nyílt szakításra azonban csak 1887 elején kerülhetett sor. A függetlenségi reakció ugyanis kénytelen volt szervezett fellépését a kiskunhalasi színmagyar függetlenségi pártszervezet Mocsáryt támogató állásfoglalása miatt elhalasztani. A helyzetre jellemző, hogy ez a jórészt kistermelő parasztokból álló halasi pártszervezet, ha óvatosabb formában is, de még 1887. március 6-i bizalmi nyilatkozatában⁶¹ is szolidáris — „az 1868. évi nemzetiségi törvény alapján” — azzal a Mocsáryval, akit ekkor már kormányon és ellenzéken egyaránt „hazaárulóznak” az uralkodó osztályok tagjai.

Ha kenyértörésre 1887 elejéig nem is került sor, válság és tömegmozgalom már 1886 folyamán volt a „Mocsáry-ügy”-ben, s ez a válság és mozgalom *három fokozatban*, egyre fokozódó hevességgel jelentkezett.

A válság *első* fokozatához Mocsáry 1886 januárjában a névtelenül (X. Y. szerzői álnévvel) megjelentetett röpirata közreadása után érkezett el. Mocsáry ezt a röpiratot az erőszakosan asszimiláló közművelődési egyletek ellen írta: mint címe — *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés* — is mutatja, határozottan nemzetiségvédő éllel. A szerb radikális sajtó a többi közt így méltatta az anoním röpiratot:⁶² „... Szívből örülünk, hogy végre valahára magyar körökben is ésszerűen és alapos tárgyilagossággal ítélik meg a nemzetiségi kérdést. Csak féltő, hogy az író hangja pusztába kiáltott szó marad. Adná hazánknek a jósors, hogy ezen feltevéssünkben csalódjunk.”

A későbbi fejlemények azonban a lap *O. R.* aláírású bírálóját igazolták. A mélységes hazafias aggodalommal és műgonddal megírt nemzetiségpolitikai tanulmány, akárcsak az év késő tavaszán saját neve alatt közölt polemikus folytatása (*Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről*) a kormányzati és az ellenzéki sovinizmus martaléka lett.

Amikor pedig Mocsáry 1886. február 8-án, a közoktatási költségvetés ekkori vitájában⁶³ — ez a válság *második* fokozata — hatalmas politikai védőbeszédben, a kormányzat haladásellenes nemzetiségi iskola- és művelődésügyi politikáját elmarasztaló filippikában, mely ugyanakkor a magyar nép és a nemzetiségek iskola- és művelődésügyének közös létérdekét védő, a dualizmus kora nemzetiségi művelődési politikájának teljes csődjét, az évtizedek óta elraktározott antagonista sovinizmus lavinája elindult a pártjától és maradék politikai hívétől elszigetelt politikai ellen.

Ennek a viharos kormányzati és ellenzéki támadássorozatnak, a Mocsáry személye és nemzetiségi politikája körül áramló válság *második* fokozatának ellenhatásaként bontakozott ki — mint jeleztük — 1887 februárjáig annak *harmadik* fázisa, mely lényegében Mocsárynak a függetlenségi pártból való kilépéséig tart.

Nem lehet feladatunk ennek a korlátozott terjedelmű emlékezésnek keretében részletesebben elmondanunk, hogy az alföldi színmagyar, paraszti választókerület, *Kiskunhalas* népe által támogatott Mocsáry milyen rendkívüli erkölcsi támogatást kapott az akkori ország mintegy felét kitevő nem magyar népektől, az akkori nemzetiségektől. A nagyszámú román, szlovák, erdélyi szász szolidaritási nyilatkozat mellett azonban — időnként ezeket is megelőzve — ott találjuk a magyarországi délszlávok történeti bécsű megnyilatkozásait is. Ezekről kívánunk még szólni a továbbiakban. Annál is inkább,

mert ezek a mozzanatok most már a *Sarčević—Mocsáry levélváltás*⁶⁴ idejéből valók és a Mocsáryhoz intézett bunyevác *emlékirat* iközvetlen előzményeinek tekinthetők.

A délszláv szolidaritási dokumentumok sorát — egy részüket *Mocsáry* is említi, felsorolja, sőt idézi az 1886 júniusában megjelent *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről* című röpiratában — az újvidéki szerbség *Jaša Tomić* (ekkor a *Zastava* szerkesztője és a magyarországi szerb radikális párt vezére) és más közéleti személyiségek által aláírt köszönetnyilvánítása vezeti be. Ezt követte az egyes községek és magánosok üdvözléteinek, leveleinek és táviratainak sora. Közülük *Mocsáry a verseci, csákvári* (Csakova), *fehértemplomi* és *csajkáskerületi* nyilatkozatokat emeli ki. A sorozat két fontos elvi darabját: a csajkás (Sajkás) kerületi és az újvidéki szolidaritási nyilatkozatot egyébként nemcsak Mocsáry említi. Teljes szövegében közli az egykorú szerb radikális sajtó is.⁶⁵ A *Zastavában* egyébként már 1886 júniusában *I. I-c* jellel ellátott értékelés jelent meg a *Néhány szóról*. Az igényes elemzés nemzetiségpolitikai megállapításai külön figyelmet érdemelnek. A cikkirő szerint „Mocsáry az első magyar, aki őszintén megmondta, hogy a nemzeti-ségi kérdést sürgősen meg kell oldani, mert minél tovább marad megoldatlanul, annál közelebb kerül Magyarország a végső veszedelemhez... A sovíniszták szemében Mocsáry hazaáruló, aki paktál a »felforgató elemekkel«, a nemzetiségekkel. Am mindez nem rendítette meg Mocsáryt. Ő mindvégig kitart nemzetiségi elvénél bástyafokán...”⁶⁶ „Mikor ismerik fel végre a magyarok — fejeződik be a fejtegetés —, hogy más útra kell térniök, hogy végre is nemzetiségi egyenlőség legyen Magyarországon? Mert akkor nem lesz szebb ország a miénknél, s joggal nevezhetjük hazánkat »Keleti Svájc«-nak.”⁶⁷

Ezzel az egykorú magyarországi szakirodalomban korábban csak *G. Bártiunál* fellelhető⁶⁸ s később *Polit Mihály* és *Jászi Oszkár* cikkeiben oly sűrűn előforduló motívummal érkezik *Mocsáry Lajos* a körülötte kavargó válság forrponjtjához, s egyben a *Sarčević*tel való közvetlen kapcsolata idejéhez.

4

Mocsáry Lajos és *Ambrozije Sarčević* korábbi, 1886 előtti kapcsolatáról — adatok híján — közelebb nem tudunk. Nem válik teljesebbé a kép *Blaško H. Vojnić* számos új életrajzi és könyvészeti adattal bemutatott érdemes *Sarčević*-portréjának⁶⁹ megismerése után sem.

Ahhoz, hogy kettőjük kapcsolatának jelentőségét megállapítsuk, nem is feltételezésekre, de a rendelkezésre álló tényleges adatok számbavételére, a bizonyítható összefüggések megállapítására van szükségünk.

Előjáróban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy *Mocsáry* és *Sarčević* kapcsolatát az elmondottak alapján ikizárólag az 1886. évre, ezen belül is arra a február közepétől az év november közepéig terjedő mintegy háromnegyed-éves időszakra kell korlátoznunk, melyet közvetlen és közvetett adatok alapján bizonyítani tudunk. Ebből a háromnegyedéves szakaszból *közvetlen* adatként tartjuk nyilván a levélváltás becsült és tényleges időpontjára vonatkozó, az ez évi *második Mocsáry-röpiratban* előforduló közléseket, és természetesen a nemzetiségi emlékirat funkcióját betöltő *Sarčević*-féle hírlapi *Nyílt levél* megjelenését, a címében *Mocsáry*nak ajánlott hírlapi nyílt levél egész tartalmát, nemzetiségörténeti tényét. *Közvetett* adatként járul ehhez *Petkovics Kálmán* közelebről meg nem határozott időpontú adatközlése *Mocsáry* és *Sarčević* 1886. október első felében, feltehetően ez év október tizedike körül lezajlott találkozásjáról, melyet több körülmény valószínűsít, a szerző azonban nem dokumentál. Feltehető tehát, s a magunk részéről hitelt adunk ennek a találkozásnak, lévén, hogy *Mocsáry* 1887. május—júniusi újvidéki sikertelen képviselőválasztásának szálai visszanyúlnak 1886 őszére, s ha *Petkovics* közelebbi adattal is bizonyítani tudja *Mocsáry* ez évi októberi újvidéki tárgyalásait, a szóban lévő szabadkai találkozó ennek nyilvánvaló leágazása. Hiszen a szövetségeket kereső *Mocsáry* valószínűleg nem feledkezett meg arról, hogy a hozzá intézett fontos szolidaritási nyilatkozat szerzőjét felkeresse. Addig azonban, míg közelebbi bizonyítékok híján erre a kétségkívül létrejött találkozóra csak

következhünk, a vázolt feltevéseknél tovább nem mehetünk. Annál is inkább, mivel nem az a döntő fontosságú, hogy *Mocsáry* és *Sarčević* személyesen találkoztak-e vagy sem. Hanem az, hogy a *Nyílt levél* tanúsága szerint, a kor vezető bunyevác nemzetiségpolitikusa *Mocsáry*nak, mint a nemzetiségi kérdés korabeli vezető politikusának tárta fel a bunyevác népcsoport egykorú helyzetét és tőle kért támogatást és védelmet népe számára.

Lássuk ezek után, hogyan alakult mindaz, amit ténylegesen bizonyítani tudunk a kettőjük kapcsolatában. Tehát vizsgáljuk meg közelebről — a rendelkezésre álló adatok és vonatkozások hatásaig —, hogyan alakult annak az 1886 februárjától novemberéig tartó háromnegyed évnek a története, amelyet a két nemzetiségpolitikus bizonyítható kapcsolataként számon tarthatunk.

A kiindulópont ismét az emlékezetes röpirat, a *Néhány szó, Mocsáry* és az egész századvég legnagyobb magyar nemzetiségügyi dokumentuma.

Mocsáry itt közölt adataiból, az 1886 február 8-i közoktatási költségvetési vitában mondott bírálata nemzetiségi visszhangjának beszámolójából tudjuk — mint idéztük —, hogy Szabadkáról „egy bunyevác hazafitól” és a Bácskából (közelebbi helymegjelölés nélkül) lelkes hangú, buzdító és bátorító hangú bunyevác üdvözlőlevelet kapott.⁷⁰

A kétségtelen bizonyossággal megállapítható szabadkai levél szerzője Ambrozije *Sarčević*, aki még az év februárjában, tehát a február 8-i felszólalást ünneplő lelkes nemzetiségi közhangulatban intézte *Mocsáry*hoz szolidaritási üdvözlését. Azt viszont, hogy *Mocsáry* válasza mikor kelt, *Sarčević* hozzá intézett emlékirata első mondatából tudjuk.

A bunyevác kultúrpolitikus a *Nyílt levél* első bekezdésében így üdvözli *Mocsáryt*:

„Igen tisztelt Uram! Nagyra becsült hazafi! Az Ön nagy jelentőségű, a magyarországi közművelődési egyletekről írt röpiratából, valamint a hozzám, üdvözlőm és jókívánságaim viszonzásaként ez év március 19-én⁷¹ intézett nagybecsű válaszából arra a meggyőződésre jutottam, hogy érdeklődik népem iránt. Ezért megtiszteltetésnek veszem, hogy mindenre a legmélyebb tisztelettel válaszoljak.”⁷²

A fenti idézetből két körülmény nyilvánvaló. Az egyik, hogy *Mocsáry* 1886. március 19-én válaszolt *Sarčević* — becslésünk szerint az év februárjának közepén — hozzá intézett levelére. A másik, mely az előzőnél is fontosabb, a *Nyílt levél* bevezető soraiból félreérthetetlenül megállapítható az a további következtetés, hogy *Sarčević* ebben az emlékirattal bővített viszontválaszában, nyilván a *Mocsáry által* feltett kérdések jelentőségének és logikai rendjének megfelelően válaszol magyar kortársa kérdéseire.

A négy részből, négy egymást követő fejezetből álló *Nyílt levél* tehát négy kérdéscsoport szerkezetileg összefüggő részeinek tekinthető, s magunk is ebben a problémaköri megközelítésben foglalkozunk a továbbiakban *Sarčević* emlékirata egyes fejezeteivel. *Sarčević*, tehát nem azért választotta *levél* helyett a szélesebb nyilvánosságnak szánt *hírlapi nyílt levél* formát, mert az előbbivel nem kívánt élni. Nyilvánvaló, hogy viszontválaszát a kinyomtatott vagy kéziratban megküldött magyar *Nyílt levél* szövegével nyilván elküldötte Andornakra, s az 1944 végén, 1945 elején ugyanúgy elpusztult, mint a *Mocsáry*hoz intézett többi felbecsülhetetlen dokumentum. A hírlapi nyílt levéllel mindenekelőtt szélesebb nyilvánosságot kívánt tehát az általa képviselt ügynek biztosítani. Ezért fordíthatta le és nyomathatta ki a mindmáig lappangó magyar nyelvű röpiratot, a *Nyílt levél* magyar szövegét vagy ennek szövegvariánsát előbb magyarul, majd megjelentette azt, a maga anyanyelvén is, a Szabadkán kiadott bunyevác folyóiratban.

Kövessük ezek után a szerkezeti elemzés eszközével is *Sarčević Nyílt levelének*, nemzetiségi röpiratának gondolatmenetét.

A *Nyílt levél* első hírlapi közlésében, „fejezetében”⁷³ *Sarčević* (mint az a mellékelt szövegből nyomon kísérhető) a bunyevácok és sokákok lélekszámának etnográfiai elhelyezkedésének városokra, megyékre és tájegységekre való csoportosulásának adatait összegezi. Tudomásunk szerint — ebben a viszonylatban — ez az első, a szakirodalomban fennmaradt, becslésen alapuló felmérés. *Sarčević* adatai szerint — mint korábban jeleztük — a 80 ezer

magyarországi bunyevácból — ekkor — a város vezető nemzetiségéeként 37 ezren laktak Szabadkán. Ennek a helyi viszonylatban kétségtől jelentős népcsoportnak a védelmében írta tehát *Šarčević Mocsáryhoz* intézett emlékiratát.

A *Nyílt levél* második részében⁷⁴ az egykorú szabadkai bunyevác iskolaügyről, annak nyelvi és tanszemélyzeti kérdéseiről s a korabeli bunyevác népmozgalom támogatóiról, *Antunović*ről és a *Mamužić-fivérek*ről is megemlékezik a szerző. A „fejezet” mindkét vonatkozású megérdemli, hogy közelebből is értékeljük *Šarčević* megállapításait.

Nemzetiségtörténeti vizsgálódásunk szemszögéből kétségtől hízagpótlónak tekinthetjük mindazt, amit a bunyevác kultúrpolitikus ebben a második cikksorozatban a külső kerületi bunyevác tanítási nyelvű iskolák helyzetéről elmond. Itt fejti ki voltaképp nemzetiségi „minimum-programját”. Amit röviden abban foglalhatunk össze, hogy *Šarčević* az itteni bunyevác népcsoport fennmaradása előfeltételeként jelöli meg az itteni és általában az akkori magyarországi bunyevác népiskolák ügyének rendezését. Kéri, hogy az iskolák tanítási körülményeit vizsgálják felül, s különösképp biztosítsák a kellő tankönyvellátást s a tanerők hibátlan bunyevác nyelvtudását.

Bizonyos, hogy amit *Šarčević* a Szabadka külvárosi peremén elhelyezkedő bunyevác népiskolákról elmond, nem hasonlítható össze az akkori, aránylag fejlett nemzetiségi iskolahálózatok egyikével sem. Annál kevésbé, hiszen a bunyevác népcsoportnak csak néhány népiskolája volt, tanítóképzővel, közép- és szakiskolával nem rendelkeztek. A *Šarčević*-féle *Nyílt levélben* olvasható népiskolai leírás így ebben a vázatos formájában is jelentős, mert ez volt az első olyan egykorú népiskolai felmérés, mely reális áttekintést adott az akkori bunyevác iskolaügy egészéről, a népcsoport elemi iskoláiban folyó elmaradt és korszerűtlen nevelés állapotáról. Jó kiegészítést jelent ehhez a bátor és szókimondó iskolaügyi bírálathoz, mindaz, amit *Šarčević* a bunyevác művelődési kérdések „támogatóiról”, kivált *Antunović*ről és a *Mamužić-fivérek*ről ennek a résznek a keretében elmond. *Šarčević* itt sem vállalkozik részletesebb elemzésre. Vázlatos ismertetéséből azonban így is sok mindent megtudunk, amit a helyi sajtó és irodalom általában elhallgat. Sok mindent kellene persze még ismernünk a fetáratlan egykorú helyi művelődési viszonyokról, hogy tartózkodó megjegyzéseire nagyobb figyelmet fordíthassunk. A közölt szűkszavú áttekintésből is nyilvánvaló azonban, hogy *Šarčević* mind az újabban elfeledett *Antunović*⁷⁵ mind pedig a *Mamužić-fivérek* közművelődési kezdeményezéseit, tehát mindhármuknak ezen a területen végzett kulturális munkáját általában pozitívan értékelte. Kétségtelen, hogy mindez csak 1886-ra és az előző évekre, évtizedekre érvényes. *Petkovič* joggal figyelmeztet⁷⁶ tehát arra, hogy a továbbiakban *Šarčević* eltávolodott a Lazo *Mamužić* kezdeményezte, a helyi népmozgalmakat elfojtó „városházi” politikától.

1886 őszén, a *Nyílt levél* második folytatásának megjelenésekor ebből azonban csak annyi érezhető, hogy *Šarčević* tudatosan visszavonul, s csak a publicisztikai irányítás nem kevés feladatát vállalja. *Nyílt szembefordulásról* viszont ekkor még nem beszélhetünk. Erről a *Nyílt levélben* egyetlen utalás nem tanúskodik, ellenkezőleg, a cikksorozatnak ebben a részében, egy helyütt Lazo *Mamužić* „demokratizmusáról” is olvashatunk,⁷⁷ amit már az ez évi őszi fejlemények — a helyi népmozgalom első határozottabb fellépését „huszárattakkal” legázoló, korábban említett „nyolcadik köri csata” és következményei alaposan megcáfolnak. *Šarčević* tehát, akárcsak a helyi alsó- és középpapsághoz való kapcsolatában, itt is nyilvánvalóan csalódhatott. Feltehető, hogy ez a két irányból elszenvedett csalódás okozta végül is a közügyektől való teljes visszavonulását élete utolsó évtizedében.

A *Nyílt levél* soron következő, harmadik közleménye⁷⁸ mondanivalójában és szerkezetében egyaránt történt az előzőkhöz viszonyítva. *Šarčević* ebben a szinte szándékosan leszűkített „fejezet”-ben csupán jelzés-szerűen ad hírt a helyi baloldali érdekeltségű *Népkörről*, melytől a bunyev-

vácok mellőzöttségük következtében eltávolodtak, s a *Népi Kaszinóról* (Pučka kasina), mely a szabadkai és általában az egész magyarországi bunyevác mozgalom művelődési-társadalmi központjaként nyilván bővebb ismertetést érdemelt volna. A késői tanulmányozónak valósággal az az érzése, hogy az emlékirat írója tudatosan tartózkodik az ezekben az években már kiéleződött egyletközi viszály bírálattól. *Sarčević*, aki még mindig reménykedik abban, hogy ábécéskönyvekkel és kisebb népiskolai reformmal áthidalható a nyilvánvaló nemzetiségpolitikai válság, a maga részéről ennek elmélyítéséhez nem kívánt hozzájárulni.

A *Nyílt levél* negyedik, záró közleménye⁷⁹ éppen ezért két, megítélésünk szerint fontos utalás kivételével, nyitva hagyja a korabeli nemzetiségi kérdés főproblémáit. *Sarčević*, aki egyébként sem volt avatott stilisztika és rutinos közíró, nem foglalja össze nagybecsű, de szerteágazó fejtegetéseit, nem ad kitekintést a kérdés közeljövőjére. Hallgat a népcsoport szükségleteiről, bővebb nemzetiségi kívánalmairól. Nem hallgathatjuk el viszont, hogy önmaga nem tájékozódik elég biztonsággal a nemzetek kelet-európai újjászülésének kétségkívül bonyolult, egykorú folyamatában sem. Nála, az emlékirat mondanivalóját nem tartalmazó, s így szövegközlésünkben is csak regestaszürsen közötti külpolitikai vélekedésében jórészt csupán az akkori cári Oroszország délkelet-európai törekvéseiről esik szó, arról azonban mindössze egyetlen halvány, a ruméliai alkotmánymozgalmakra vonatkozó utalás tanúskodik,⁸⁰ hogy egész Délkelet-Európa a török uralom és befolyás végleges lerázásához, az új államiságokat érlelő korszerű nemzeti mozgalmak határához érkezett. *Sarčević* kétségtelen fogyatékosága, hogy minderről, s az akkori magyarországi nemzetiségi kérdésekről nem tesz említést, s így a *Nyílt levél* végeredményben befejezetlen marad, s a főkérdések többségének megválaszolását áthárítja a kor nemzetiségi olvasójára, s a nemzetiségekkel való megegyezés magyar szereplőire.

Mert *Sarčević* nem a bunyevác kérdés megoldására, annak csupán művelődési része megoldási módozatainak felvetésére vállalkozott, s azt is mindenkor a magyar néppel való egyetértésben képzelte el. *Petkovics* korában már megkérdőjelezett, *Sarčević* klerikalizmusára vonatkozó megjegyzésére,⁸¹ itt még egyszer vissza kell térnünk. Ismételten hangsúlyozva, hogy *Sarčević* csupán támaszt, támogatást várt nemzetiségi kultúrpolitikai küzdelméhez a bunyevác alsó- és közép klérustól, melynek célkitűzéseit határozottabban nem támogatta, az viszont a maga részéről nem támogatta az ő törekvéseit. *Sarčević* ez irányú kapcsolatkeresése tehát nem minősíthető klerikális törekvésnek, hanem az adott felemás társadalmi helyzetből következett, amelyben — ezen a rétegen kívül — máshonnan (ezt egyébként *Petkovics* is elismeri) támogatást remélhetett. Más kérdés az, s ebben a mai Szabadka korai munkásszövegei krónikásának van igaza, hogy reálisan innen sem remélhetett semmilyen támogatást. Ezt azonban *Sarčević* — több mint egy évtizeddel halála előtt — a magyarországi nemzetiségi kérdések kiéleződése szakaszán még nem láthatta olyan tisztán, mint a XX. század eleji magyarországi nemzeti vezetők többsége, akiknek egy része sokkal szorosabban kapcsolódott az ún. „nemzetiségi egyházakhoz”, mint azt kívált szerb és román viszonyban tapasztalhatjuk. A fentiek előrebocsátásával a *Nyílt levélnek* azt a joggal problematikusnak érzett záró képét, hogy ui. „ez a nép velük [értsd: a magyarokkal] együtt egy oltár előtt térdele imádkozik”, nem érezzük olyan mértékben klerikális fogantatásúnak, mint az *Petkovics Sarčevics* egyházi kapcsolatairól szóló bírálatából kicsendül. Kétségtelenül belejátszott ebbe az az eléggé talányos formában kifejezett szolidaritástudat is, mely a bunyevác író és kultúrpolitikus — minden személyi és népi sérelme ellenére is — egész életét átható élményként a magyar nép hez fűzte. Ide kötötte a közvetítő szerep korai felsimerése is, hiszen ő az, aki ugyanitt rámutat a nemzetiségi válság egyik állandósuló kórokozójára, az alábbi rendkívüli politikai érettségről tanúskodó gondolatmenet során.

Az a legnagyobb baj — írja a *Nyílt levél* valódi summájaként —, hogy elszakadtunk nem magyar néprokonainktól, ők pedig külföldi népüktől. Nem vizsgáltuk, nem is tanulmányoztuk életüket és egymás közti viszonyait. Honfitársaink közléte és kívánalmi, valamint az ország politikai változásai néprokonainknál gondot okoztak. Ezt a gondot a kölcsönös félreértések még jobban felnagyították, s a magyar közvéleményt félrevezették, felingerelték.”⁸²

Aligha találunk az egykorú magyarországi nemzetiségi irodalomban a nemzetiségi viszály kétoldalú kiéleződésére ennél mértéktartóbb és kifejezőbb magyarázatot. Nem véletlen ezek után, hogy *Šarčević* a bunyevác kérdés korabeli helyzetjelentését annak a *Mocsáry*nak ajánlja, akitől ő is — mint az egykorú nemzetiségek többsége — a nemzetiségi létérdekek védelmét, s ezzel egyidejűleg az uralkodó osztályainak hasonlóképp kiszolgáltatott magyar néppel való kapcsolatai tisztázását és megerősítését remélte. Mindezt *Šarčević* itt leírt felhívása így összegezi: „...Vegye védelmébe az én népemet, és ajánlom, karolja fel ügyét olyan szeretettel, amilyen nagy-lelkűen törődik sok millió magyarországi állampolgár sorsával”.⁸³

Kísérjük meg ezek után összefoglalni *Mocsáry* és *Šarčević* kapcsolatának, s e kapcsolat időálló értékének, a bunyevác ügyben *Mocsáry*hoz intézett *Nyílt levél*nek napjainkig kiható tanulságait. Az elmondottak nyomán joggal indulhatunk ki abból a felismerésből, hogy ez a nemzetiségtörténetileg oly nagy értékű cikksorozat jól illeszkedik bele abba a művelődési—politikai—társadalmi képbe, amelyet legutóbb *Vojnić* a bunyevác nemzetiségi újjászületés *Boško Vujić*tól a századvégi bunyevác tankönyveket kiadó *Mijo Mandić* és a *Subotičke* novínét 1893-tól megjelentető *Mladen Karanović*ig terjedő útjáról felvázolt.⁸⁴ Nyilvánvaló, hogy az általa közölt névsor, a sajtó-, a naptár- és az irodalmi kiadványkezdeményezések sorozata nem teljes, de nem is ezen, hanem a korabeli magyarországi bunyevác mozgalom sokrétű kibontakozásán van a hangsúly. Ebbe a folyamatba pedig pontosan beleillik, beletartozik *Šarčević* az előzőkben elemzett és értékelt hírlapi *Nyílt levele*. Ezt a cikksorozatot pedig azért neveztük ismételtlen *nemzetiségi emlékirat*-nak, mert megítélésünk szerint annak minden fontosabb elemét tartalmazza és funkcióját általában, s egy nem teljes társadalmi struktúrájú néptöredék helyzetében különösképp betöltötte.

Befejezésül állítsuk még egyszer egymás mellé a két nagy kultúrpolitikus, a nemzetiségi egyenjogúságért folyó küzdelem két kortársi szövetségését.

Amiért *Mocsáry* küzdött országos viszonylatban, azt tette a maga népcsoportja adott viszonyai között a *Nyílt levél* írója. Levélváltások, kapcsolatok törvényszerű és szükségszerű volt. Ezt a kapcsolatot nemcsak a személyi rokonszenv és a mindkettőjüket átható erkölcsi és lelkiismereti rezonanciák váltották ki. Kiváltó oka lényegében a közös helyzetfelismerés volt. Egymáshoz közelítette és összekapcsolta őket a küzdelemben a nacionalista koráramlattal szembenálló és azzal szembeforduló társadalmi-történeti mozgalom, a nemzetiségi egyenjogúság és jogegyenlőség lehetőségeinek keresése, a századvégi Magyarország mindkettőjükre és mindkettőjük népére kedvezőtlen viszonyai között. *Šarčević* és *Mocsáry* kapcsolata éppen azért két korát, társadalmi közéleti fokát meghaladó politikus és köziró baráti egymásra találása, és ugyanakkor olyan történeti kapcsolat is volt, mely — mint ezt a *Nyílt levél* gondolatmenete is bizonyítja — a népek barátsága erejét igazolta a kor nemzetiségi kérdéseiben eluralkodó nacionalista türelmetlenség-gel szemben.

1. Eötvös József nyilatkozata 1868. nov. 25-én, a *nemzetiségi törvényjavaslat* (a későbbi 1868:XLIV. tc.) általános vitájában hangzott el. Ekkor fejtette ki Eötvös, úgysis mint a törvényjavaslat benyújtója, a nemzetiségi kérdés jövő fejlődésének fel nem ismeréséről tanúskodó, az azóta eltelt több mint egy évszázados fejlődés által lényegében megcáfolt fejtegetését. „A civilizáció fejlődésével — mondotta ekkor Eötvös — fokról fokra fogy a nemzetiségek száma... A civilizáció fejlődése kétségkívül fenyegető a nemzetiségekre nézve. E veszélynek ki vagyunk téve mi magyarok, ki vannak téve horvát testvéreink, ki vannak téve a hazában lakó más nemzetiségek; szóval ki vannak téve minden kisebb nemzetiségek. De mi által ó[ltalmazhatjuk magunkat e veszély ellen? Az által-e, hogy az egyes nemzetiségeket, mint műmájakat, törvényekbe begöngyölgetve a törvényhatóságok sírkamrájába rakjuk le? — *Br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde a nemzetiségi törvényjavaslat általános tárgyalásakor, 1868. nov. 25-én.* = Képv. Napló, 1865—68, XI. 31—34. — *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* (a továbbiakban: *Iratok*) 1867—92. 1. köt. Bp. 192, Tankönyvkiadó. 140—141.
2. *Petkovics Kálmán*: A kérdőjeles ember. [Dokumentumriport a szabadkai munkásmozgalomról. — Rigó János.] (A továbbiakban: *Petkovics i. m.*) Szabadka, 1975, Életjel—Veljko Vlahović Munkásegyletem kiadása. 258.
3. „... Akármellől nézzük a dolgot, ki kell mondani: Stanislav *Aladžić* és *Rigó* János a szabadkai forradalmi munkásmozgalom kezdeti szakaszának jelentős és méltatlanul elfelejtett alakja”. — *Petkovics i. m.* 235.
4. Leírását ld. *Uo.* 84.
5. *Uo.* 85.
6. „Ez a röpirata — olvassuk az első Mocsáry-válogatásban, *Mocsáry* Lajos munkái műfaji-politikai elemzésében — már teljes névvel [értsd: az 1886 elején X. Y. szerzői álnévvel megjelent *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés* című röpirat után teljes szerzői névvel] megjelent munka 1886 tavaszán Budapesten látott napvilágot és részletes elemzését adja a nemzetiségi kérdésben tanúsított magatartása miatt a kormányzat és a nem kevésbé sovínyszeg ellenzéki nacionalista körök részéről ellene indított politikai támadásoknak” — *Mocsáry Lajos Válogatott Írásai* (a továbbiakban: *MLVI*) Bp. 1958, Bibliotheca. 119.
7. *Sarčević* hírlapi nyílt levél alakjában közölt nemzetiségpolitikai emlékirata a *Neven* szabadkai bunyevác folyóirat 1886 aug.—nov. számaiban [1886. aug. 15.—nov. 15; 8—11. sz., 124—127., 133—137., 154—156. és 162—163.] jelent meg. — Tárgyunk szempontjából a közlés időpontjának jelentősége van. Hiszen 1886. október közepétől, a szóban lévő Mocsáry—Sarčević találkozó feltételezett időpontjában, a *Neven* a *Nyílt levél*nek még csak két részletet közölte. Miután pedig a magyar nyelvű közlésről mind ez ideig nem bizonyosodunk meg, aligha tételezhetjük fel, hogy Mocsáry — az említett találkozó időpontjáig — annak tartalmával megismerkedett volna. Mindez természetesen nem csökkenti — ellenkezőleg ha lehetséges, még fokozza — Sarčević *Nyílt levél*ének, úgysis mint Mocsáryhoz fűződő kapcsolata legértékesebb dokumentumának jelentőségét.
8. *Petkovics i. m.* 85.
9. *Mocsáry L.*: Néhány szó a nemzetiségi kérdésről. Bp. 1886, 17.
10. Szülőházadban a vén udvaron
Hová gurultak labdáid, szegény?
Hová repült a sárkányod vajon,
s kedved, hited az életed felén?

És merre szálltak, merre tűntek el
viháncoló, vig gyermektérsaid?
Ezt kérdezed, de senki nem felel,
csupán mi zúgnak, régi hársak itt

Kosztolányi Dezső: Zsvivajgó természet
(Fák beszéde) ciklus. Összegyűjtött
versek II. köt., Bp. 1962, Szépirodalmi
Kiadó. 17. [A szabadkai Életjel Irodalmi
körben 1973. október 28-án tartott
Mocsáry-előadása mottójaként idézte *Kemény*
G. Gábor.]

11. „Már húsz éve ugyanis, hogy a világ zajától elvonultan, magánosan, tűnődve élek...” = *Otvoren list jednog bunyevačkog patriote Lajoša Močariju* (a továbbiakban: *Otvoren list — Nyílt levél*) = *Neven* 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 162.
12. Mocsáryt 1887 tavaszán az akkori újvidéki magyar—szerb—német egyesült ellenzéki blokk jelölte, de Tisza Kálmán kormánya sorozatos választási visszazelesei miatt az 1887. jún. 17-én tartott választáson *Móricz* Pál kormánypárti jelölttel szemben alulmaradt. — Az 1887. évi újvidéki választás történetéhez ld. *Močari u Novom Sadu.* = *Zastava*, 1887. jún. 1; 76. sz. és *Izbor poslanika u Novom Sadu.* — *Uo.*, 1887. jún. 24; 88. sz.
13. Mocsáry Lajost 1888. máj. 26-án a bánsági, akkori Krassó—Szörény megyei *karánsebesi* román nemzetiségi választókerületben megválasztották. — Karánsebesi képviselősege történetéhez ld. *MLVI*, 86—92.
14. Mocsáry 1895 tavaszán — *Kmet*’ András volt berencsufjalui róm. kat. plébános, ekkori mártóni muzeológussal, az itteni *Szlovák Múzeum Egylet* későbbi elnökével folytatott levelezéséből tudjuk — sikerrel közbenjárt *Zsilinszky* Mihály akkori vallás- és közoktatásügyi államtitkárnál az Egylet alapszabályainak engedélyezése ügyében. — *MLVI*, 546—552.
15. *Vö. Mocsáry* Lajosnak a párizsi *Le Courrier Européen* című folyóiratban a Magyarországot ért vádakra közölt válaszával. — *Le procès d’Agram et les Hongrois.* = *Le Courrier Européen* 7, 377—380. — *Iratok* 1906—1913. V. köt. 277—279.

16. Örvendezésemet itt kell kifejezmem afelett is — olvassuk *Mocsáry* utolsó cikkében és egyben sajtónyilatkozatában —, hogy van immár a magyar intelligenciának egy jelentékeny csoportja, amely nyíltan hadat üzen az úgynevezett sovinizmusnak. Nem keresem a köztünk más politikai kérdésekben fennforgó differenciákat, a nemzetiségi kérdésben elvtársak vagyunk." = *A pak-tumról.* — Szabadgondolat, 1914. febr. 15; 2. sz., 33—35. *MLVI*, 463—465.
17. Ld. a jelen tanulmány Mellékletét. = *Otvoren list* (Nyílt levél. — Sárcevsics Ambrus 1886. évi emlékirata az egykorú magyarországi bunyevác kérdés tárgyában), 47. sz. jegyz. — Vö. Blaško H. *Vojnić: Ambrozije Šarčević (1820—1899) etc.* = Rukovet, 1970. 1—2. sz., 6. (Dela A. Šarčevića.)
18. *Petkovics* i. m. 85.
19. *Uo.*, i. m. 86.
20. *Uo.* — A szerző nyilvánvaló félreértése, amit leginkább *Šarčević* emlékirata Antunovićről szóló utalásainak egybevetésével állapíthatunk meg. — Vö. még: *Antunovics* János (Ivan Antunović 1815—1888) kalocsai püspök *Bunjevačko—šokačke novine* (Kalocsa, 1870) alaplapítási kísérletével. — Antunovics életrajzi jegyzeteit ld. *Melléklet*, 23. sz. jegyzet.
21. *Petkovics* i. m. 85. p.
22. *Popovics* Milos: A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból. Fordította Sárcevsics Ambrus. — Szabadka 1865, Bittermann ny. 153 p.
23. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. aug. 15; 8. sz., 124—127.
24. „A bunyevácok — írja 1886 júniusában *Mocsáry* — római katolikusok, s ez által bár nyelvük a szerbekétől semmiben sem különbözik, teljesen külön állanak". — *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről.* Bp. 1886, 17—21. — *MLVI*, 199.
25. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. aug. 15; 8. sz., 125—127.
26. *Uo.*
27. *Uo.*
28. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 133—137. — *Petkovics* i. m. 86.
29. *Ld. bőv.* Melléklet (Sárcevsics Ambrus 1886. évi emlékirata stb.), 47. sz. jegyzet. — *Šarčević* művel részletes könyvezeti leírását. ld. Blaško H. *Vojnić: Ambrozije Šarčević (1820—1899) Bunjevački pisac i prosvetno-kulturni radnik.* = Rukovet, 1970. 1—2. sz., 6. (Dela A. Šarčevića.)
30. *Vö.* 28. sz. jegyzet.
31. Blaško H. *Vojnić: Ambrozije Šarčević (1820—1899) etc.* ld. továbbiakban: *Vojnić* i. m. (= Rukovet, 1970. 1—2. sz., 8.) Novinski članci Ambrozije Šarčevića. — A felsorolás 9. pontjában említi az *Otvoren listet*, a Mocsáryhoz intézett, a Neven 1886 aug.—nov. számaiban Mocsáryhoz intézett *Nyílt levelet*.
32. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 133—137.
33. Elete vége felé, 1892-ben mégis túlmegy ezen a „minimum-program”-on. — Ld. *Bunyevác program*, Szabadka 1892. — *Vojnić* i. m. — Rukovet, 1970. 1—2. sz., 6. (Dela A. Šarčevića 11.)
34. *Petkovics* i. m. 85.
35. *Petkovics* i. m. 86.
36. *Otvoreni list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. okt. 15; 10. sz., 154—156.
37. *Uo.*
38. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 163.
39. *Eletrajzi adataikat* ld. bőv. *Melléklet*, 25. sz. jegyzet.
40. *Mamuzsich Lázár Szabadka szabad királyi város polgármesterének védelme.* Szabadka, 1902. — *Petkovics* i. m. 123—125.
41. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 133—137.
42. *Vö.* a *Petkovics*nál (i. m. 84.) olvasható, a polgármesteri körzeti beszámoló nyomán, 1886. október elején éles tüntetésben kirobbant helyi népmozgalom, az ún. *nyolcadik köri* (értsd: városi kerületi, ill. körzeti) *csata* leírásával.
43. *Vö.* 11. sz. jegyzet. Az idézet folytatásaként (ld. *uo.*): „Ezzel a helyzetemmel — írja *Šarčević* — magyarázható: annak ellenére, hogy a legnagyobb gyűlölet sújt, nevem megvéd a nyílt támadásoktól. Nézeteimet a sajtó útján fejeztem ki. Ezekre a cikkekre — a bunyevác nép iránti tekintetből — barátaim (magukat túrtóztatva) nem válaszoltak, — személyesen pedig nem beszéltem velük. A magánéletben, az utcai beszélgetések során azonban sok jut nekem is, de ezt figyelembe venni nem vagyok köteles”.
44. *Otvoren list.* Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 161—163.
45. *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről.* Bp. 1886, 17—21. *MLVI*, 199.
46. *Zastava* 1886. aug. 18; 120. — *MLVI*, 199.
47. Allítólagos címe: *Szabadkai levél egy bunyevác hazafítól a bunyevácokról és elemi iskoláikról Mocsáry Lajosnak.* Szabadka 1886. — A feltehetően megjelent magyar nyelvű röpirat — a Nevenben közölt *Otvoren list* fordítása vagy szövegváltozata — lelőhelye mindmáig ismeretlen.
48. A jelen tanulmány bevezető részének írásakor, 1976. aug. 24-én, *Vélin* István hercegszántói tanár ugyan levélben közölte a tanulmány íróival, hogy egyik jegyzete szerint, ha nem is *Šarčević*, de *Lazo Mamuzić*, a későbbi képviselő és szabadkai polgármester írt allítólag egy magyar nyelvű, önálló hírlapi nyílt levelet vagy röpiratot Mocsáryhoz *Nyílt levél Mocsáry képviselőhöz. Szabadka 1874 címmel.* — A nyomtatványt azonban nem találtuk, így az adatot nem vehettük figyelembe.
49. *Mocsáry Lajos Válogatott Írásai.* Bp. 1958, Bibliotheca. 799 p.
50. *Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában.* Pest 1860, Ráth Mór. 100. — *MLVI*, 192. és 616—617.

51. *Razmatranja jednoga Madjara u Hrvatskoj.* (Egy magyar nézeti Horvátországról.) — Pozor (Zagreb), 1860. nov. 20; 52. sz., *MLVI*, 616—617.
52. *MLVI*, 617.
53. *Miletic* mint a Matica srpska irodalmi osztályának ez idő szerinti alelnöke 1865. ápr. 20-án *Csengery Antal*, a Budapesti *Szemle* szerkesztője folyóirat-küldeményét megköszönve, az alábbi szövegű levelet intézte a szerkesztőhöz: „Azon élénk rokonszenv, melyet Tökintetes Uraságod egyletünk iránt tanúsított, megküldvén számára ajándékképp[en] a Budapesti *Szemle*, a kitünően szerkesztett folyóirat még kapható füzeteit; a legforróbb háló kifejezésére indítja az Egyletet. Nem csupan az ajándék becses volta, hanem azon előzékeny figyelem miatt is, mellyel Tökintetes Uraságod Egyletünk működése iránt hazafias nyilatkozatai folytán viseltetik. Kelt Újvidéken a Matica Szerbszka Egylet választmánya 1865-ik évi Áprilishó 30-ai üléséből. Dr. Miletits Svetozár s. k., a Matica Szerbszka egylet irodalmi osztályának alelnöke.” — Az egykorú magyar—szerb irodalmi és művelődési kapcsolatokra jellemző, hogy hasonló elismeréssel nyugtáztá egy évvel később *Bérczi Károly*, a költő és műfordító *Puskin* művei első kötetének kölcsönzését. *Bérczi* 1866. ápr. 3-án kelt köszönő levelével és ekkor megjelent Anyegin-fordítása tiszteletpéldányának megküldésével juttatta vissza a Maticának a kölcsönvett *Puskin*-kötetet. — A levelek eredetijét ld. a *Matica srpska* kéziratára irodalmi gyűjteményben. — Mindkét irat kiállításra került az Országos Széchényi Könyvtár *Matica srpska (1826—1976)* emlékkiállításán.
54. *Miletics elítéltetése.* = Egyetértés 1878. jan. 20; 20. sz. — *MLVI*, 436—437. p. (Mocsáry Lajos tiltakozó cikke Svetozar Miletic elítéltetése ellen.)
55. *Csemegi Károly* (1826—1899) büntetőjogász, igazságügyi államtitkár, majd kúriai tanácselnök, a büntető törvénykönyv (1878: V. tc.) szerkesztője.
56. *Képv. Napló*, 1875—78. XIV. 198—200. p. — *MLVI*, 261—263. p. (Újabb felszólalása és módosítványa a büntető törvényjavaslat részletes vitájában a „nemzetiségi igazítás” büntetőjogi felelősségre vonását célzó, 172. §. megváltoztatása tárgyában.)
57. *Képv. Napló*, 1878—81. V. 203—208. — *MLVI*, 264—267. (Beszéde a keleti kérdésről és a balkáni politika feladatairól az 1878. évi válaszfelirati vitában.)
58. *Képv. Napló*, 1878—81. V. 261—266. — *MLVI*, 271—276. — *Iratok* I. 602—603. p. [Beszéde az erőszakos nyelvi asszimiláció ellen és bírálata a Tisza-kormány nemzetiségi politikájáról a kötelező magyar nyelvtoktatásról szóló törvényjavaslat (későbbi 1879:XVIII. tc.) általános tárgyalásakor.]
59. *Zastava* 1879. máj. 2; 58. sz. — A lap a továbbiakban a „legigazabb magyar hazafi”-nak mondja Mocsáryt, „akit nem izgézt meg annyira a nemzeti egység varázsa, hogy ne látna előre, milyen komoly napok állnak még Magyarországnak előtt”. — *Posle rasprave.* = *Zastava* 1879. máj. 9; 61. sz. — *MLVI*, 71.
60. 1883:XXX. tc. a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről. = 1881—84. évi *Képv. Irományok* XV. 323—325. p. — A törvényjavaslat fogadtatása történetéhez ld. *Iratok* 1867—1892. I. köt., 666—683.
61. *Vö. Kiskunhalas*, 1887. márc. 6. A halasi függetlenségi párt (szervezet) távirata Mocsáry Lajoshoz nemzetiségi politikája tárgyában. = *Egyetértés* 1887. márc. 6; 65. sz., és 1887. márc. 8. Újabb nyílt levele a halasi függetlenségi párt (szervezet) elnökéhez. = *Egyetértés* 1887. márc. 11; 68. sz. — Mindkét irat szövegét közli *MLVI*, 524—526. — Az ügy előzményeként ld. még: *Budapest*, 1887. febr. 20. Mocsáry Lajos nyílt levele Halas város választó polgáraihoz. = *Egyetértés* 1887. febr. 22; 52. sz., valamint a Mocsáry nemzetiségi politikáját kifogásoló halasi kisebbség 1887. febr. 22-i „választói gyűlésének” bizalmatlansági nyilatkozatát (*Egyetértés* 1887. márc. 3; 61. sz.), amit az 1887. márc. 6-i, Mocsáry nemzetiségi nézeteit „az 1868. évi nemzetiségi törvény alapján” elfogadó említett hivatalos (többségi) nyilatkozat elutasított.
62. *Zastava* 1886 febr. 2/14; 10. sz.
63. *Ld.* 1886. febr. 8. Mocsáry Lajos beszéde a közoktatásügyi költségvetés részletes tárgyalásakor. = *Képv. Napló* 1884—87. IX. 33—36. — *Iratok* I. 708—711. — *MLVI*, 301—305. — *Vö. Irányi* Dánielnak a nemzetiségellenes függetlenségi többség nevében — közvetlenül a beszéd elhangzása után — elmondott tiltakozásával. — Irányi Dániel válasza Mocsáry Lajosnak a közoktatásügyi költségvetés részletes tárgyalásakor. — *Képv. Napló*, 1884—87. IX. 38—39., *Iratok* I. 711—713.
64. *Sarčević* — mint jeleztük — az 1886. febr. 8-i Mocsáry-beszéd hatására intézte üdvözlő levelet Mocsáryhoz. — A levél 1886 februárjában, feltehetően a hónap közepétjét íródhatott. — Mocsáry a levélre — a *Nyílt levél* tanúsága szerint, (*Otvopen list*, 3. 1886. aug. 15; 8. sz., 125.) — 1886. márc. 19-én válaszolt, s ennek „vizontválaszaként” írta *Ambrozije Sarčević* a *Nyílt* levelet. — A *Sarčević*—*Mocsáry levélváltás* feltehető szövegére így csak következtetni tudunk, miután a Mocsáryhoz intézett dokumentumok Andornakon (1944 ősze és 1945 tavasza közötti időben) elvesztek, a *Sarčević*hez intézett válaszlevél pedig mindmáig nem került elő.
65. *Ld. Zastava* 188. 17. és 26. sz.
66. *Močari o narodnosnom pitanju.* (1.) = *Zastava* 1886. jún. 27; 91. sz. 2. (A cikksorozat jellegű ismertetés második és harmadik része a lap jún. 30-i 93., illetve júl. 6-i, 96. számában jelent meg.)
67. *Močari o narodnosnom pitanju* (3.) = *Zastava* 1886. júl. 6; 96. sz., 2—3. (A közölt idézet az utolsó bekezdésben, a 3. oldalon jelent meg.) — A szerb nemzetiségi publicista kijelentése — megítélésünk szerint — összefügg Mocsáry egyik, itt közölt fontos megállapításával. *A Néhány szó* IX. fejezete elején ugyanis a következőket írja: „E pillanatban még feje tetejére van állítva minden; az a szövetség, melyről én szólok, már megvan keresztelve „Dunai confederatio” néven, de komolyan az elméket aligha foglalkoztatja. Nem azon alakban, amelyben egy időben fölmerült, nem szövetségi állam, de szövetszerű államok formájában is méltó volna vele foglalkozni...” *Uo.* 69.
68. *Vö.* a feltehetően Gh. *Baritju* tollából előbb a *Gazeta Transilvanieiben*, majd a *Magyar Sajtó*-ban közölt folytatásos cikkel (*Futó párhuzam Erdély és Helvetia nemzetiségi viszonyai között*.

= Magyar Sajtó 1863. márc. 21. és 28; 66. és 71. sz.), az erdélyi nyelvkérdésnek a „helvét példa” alapján való megoldásáról. — Vö. A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Bp. 1962; Tankönyvkiadó. 503.

69. Blaško H. *Vojnić*: Ambrozije Šarčević (1820—1899). Bunjevački pisac i prosvetno-kulturni radnik (a továbbiakban: *Vojnić* i. m.) — Rukovet, 1970. 1—2. sz., 3—12.
70. Szó szerint: „Vettem köszönő levelet egy derék bunyevác hazafitól is Szabadkáról, s egy mástól is a Bácskából . . . = *Néhány szó*, 20.
71. A tanulmány szerzőinek aláhúzása. = *Otvoren list* 3, 1886. aug. 15; 8. sz., 125. (A szóban lévő X. Y. szerzői álnéven megjelent röpirat teljes címe: *A közművelődési egyletek és a nemzeti-ségi kérdés*. Bp. 1886.)
72. *Uo.*
73. *Uo.* — Neven 3, 1886. aug. 15; 8. sz., 124—127. p. — Sárcevic itt (*Uo.* 126.) a bunyevácok és sokácok együttes kétszázézer lélekszámáról beszél; ebből a bunyevácokat nyolcvanezerre becsüli.
74. *Uo.* 134—137.
75. Az első jelentős bunyevác-sokác lapkísérlet (*Bunjevačko-šokačko novine*, Kalocsa 1870) kezdeményezője és a lapalapítás szervezője nevét *Vojnić*-nél sem találjuk a kortárs bunyevác kulturális tényezők felsorolásában. (Vö. *Vojnić* i. m. = Rukovet 1970. 1—2. sz., 6.)
76. *Petkovics* i. m. 85—86.
77. *Otvoren list*. Neven 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 137.
78. *Uo.* — Neven 3, 1886. okt. 15; 10. sz., 154—156.
79. *Uo.* — Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 162—163.
80. *Uo.* — Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 162.
81. *Petkovics* i. m. 85—86.
82. *Otvoren list*. Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 162.
83. *Uo.* 163.
84. *Vojnić* i. m. = Rukovet 1970. 1—2. sz., 6.

A tanulmány szerzői ezúton mondanak köszönetet Nikola *Knežević* szabadkai könyvtárigazgatónak, *Brinda* Károly és *Dér* Zoltán szabadkai íróknak, *Bor* Kálmán budapesti irodalomtörténésznek és *Vélin* István hercegszántói tanárnak a munkához nyújtott kutatói támogatásukért.

Ambrozije Šarčević 1886. évi emlékirata Mocsáry Lajoshoz az egykorú magyarországi bunyevác kérdés tárgyában¹

Amióta a nagy magyar hazafi, Mocsáry Lajos két röpirata a „közművelődési egyletek”-ről² napvilágot látott,³ mely röpiratok igaz, igazságos magyar szelvényben íródtak, s ilyen munkákkal a megboldogult Deák Ferenc művein kívül a magyar publicisztika³ eddig nem dicsekedhetett, ez arra készítette bunyevác népünk egyik ismert, tudás és tapasztalt barátját,⁴ hogy nyílt levelet intézzen a fent említett nagy magyar hazafihoz. Ebben a kristálytisza igazságot fejti ki és bunyevác népünk igazi, tényleges helyzetét ábrázolja. Amiből minden igaz és becsületes magyar hazafi sokat tanulhat, az illetékes felsőbb körök pedig beláthatják bunyevác ügyünk igazi és valóságos helyzetét. Ezért barátunknak ezt a levelét az alábbiakban teljes terjedelmében nyilvánosságra hozzuk.

(A Neven c. folyóirat szerkesztői bevezetője)

Igen tisztelt Uram! Nagyra becsült hazafi!

Motto:

A legkevésbé sem szabad a gyermeket kiskorában idegen nyelven tanítani. Nem szabad a gyermeket más nép gyermekkorába bevezetni. Először élje bele magát a saját anyanyelvébe, amelyen, ha beszél, ne csak gondoljon valamire, hanem érezzen is. Ha ellenkezőleg cselekszünk, csirájában elfojtjuk érzéseit, és gyengítjük gyakorlati tudásának erejét.

Ziller⁵ Tuiskon: Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht, Leipzig, 1865 (bőv. kiad. 1886). 465.

Nincs ebben a hazában olyan nem magyar nemzetiségű népesség, melynek legpéldásabb része, azonkívül, hogy ragaszkodik saját nemzetiségéhez, nem lenne egyben a magyar állam híve is.

Kívánom, hogy a hazának minden fia szabadságának korlátozása nélkül ragaszkodjék a maga néptörzséhez és a maga nemzeti-sége körében fejlessze műveltségét.

Tisza Kálmán nagyváradi beszédéből. (Az 1885. nov. 5-i Nemzet nyomán.)

¹ A folytatásokban közölt *Nyílt levél* és politikai emlékirat eredeti címe és lefőlhelje: *Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajosu Močariju*. (Egy bunyevác hazafi nyílt levele Mocsáry Lajoshoz.) = *Neven* (Szabadka) 3, 1886. aug.—nov., 8—11. sz., 124—127., 133—137., 154—156. és 162—163. — A *Nyílt levél* időközben elkallódott magyar fordításának, ill. variánsának címe: *Szabadkai levél egy bunyevác hazafitól a bunyevácokról és elemi iskoláikról Mocsáry Lajosnak*. Szabadka, 1886.

² A *Közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés*. Írta X. Y. (álnéven Mocsáry Lajos) Bp, 1886, Kókai, Pallas ny. 64 p. — *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről*. Bp. 1886, Singer—Wolfner. 81 p.

³ Az eredeti szövegben: „*Javna madjarska štampa*” = (nyilvános) magyar sajtó, újságírás, publicisztika.

⁴ Ertsd: Ambrozije Šarčević.

⁵ *Ziller*, Tuiskon (1817—1882) német, herbartista pedagógus, egyetemi tanár, a lipcsei egyetem bölcsészeti kara pedagógiai szakszemináriumának vezetője. A kor ismert pedagógiai módszertani szakírója.

Véleményem szerint az anyanyelvhez való ragaszkodás, ha ez nem is a magyar, összeegyeztethető a hazaszeretettel. Sőt: nem is becsmérlés az az ember, aki nem ragaszkodik a saját anyanyelvéhez. Az anyanyelv és a hazaszeretet tehát nem zárja ki egymást.

Tabajde⁶ főispán karánsebesi beszédéből. (Az 1886. jún. 5-i Nemzet nyomán.)

Ahogy lehet több nyelven imádkozni, úgy lehet a hazát is szeretni.

Jankovics⁷ főispán a [szabadkai] bunyevác olvasóköri tette első látogatása alkalmából.

Az Ön nagy jelentőségű, a magyarországi közművelődési egyletekről írt riportából, valamint a hozzám, üdvözetem és jókívánságaim viszonzásaként, ez év március 19-én intézett nagybecsű válaszából,⁸ arra a meggyőződésre jutottam, hogy érdeklődik népem iránt. Ezért megtiszteltetésnek veszem, hogy mindenre a legmélyebb tisztelettel válaszoljak.

Általában véve Önnek igaza van, hogy a bunyevácokat és a sokacokat katolikus szerbeknek nevezik, akikkel ők egy test, egy vér.

A pravoszláv szerbek a római katolikusokat sokacoknak nevezik, mert a pravoszláv szerbek három egymáshoz hajlított ujjal vetnek keresztet, míg a római katolikusok kinyújtott ujjakkal, ököllel, innen a „Sákác”, „Sokac” szó.⁹

Nálunk a Bácskában, végig a Duna mentén és Baranyában, elfogadták ezt a nevet, de a régi hazájukban, Boszniában és Hercegovinában ezt a nevet gúnynévként tartják számon, és viszonzásként a „pravoszláv szerbeket” „oláhok”-nak nevezik.¹⁰

A bunyevác név is különböző feltevésekre adott okot. Egyesek a bunyevác nevet egy boszniai folyóról, a Bunaról származtatják, mások ismét a „buna” (lázáadás) szóra vezetik vissza.

Részemről a „buna” szót tartom helyesnek, de nem úgy, ahogy egyesek tartják, hogy a bunyevácok felkeltek a vallás ellen, hanem úgy, hogy a török erőszak ellen keltek fel. Amikor ugyanis itt a cári hadsereg elűzte a törököket,¹¹ fegyvert ragadtak abban a reményben, hogy a hadsereg a segítségükre lesz. Ebben [azonban] csalódva tizennyolc lelkésszel elvándoroltak, és Buda elfoglalása után, 1686-ban Andjel Sarčević¹² lelkész vezetésével a kifosztott Bácskában a puszta Szabadka helységben az úgynevezett bunyevácok (sic dicti „Bunyones”) letelepedtek. A bevándoroltak más része,

⁶ Helyesen: Tabajdi. — Tabajdi Károly (1833—1886), a kiegyezés utáni időszak egyik demokratikus szellemű, sajnos rövid életű törvényhatósági politikusa. 1880-tól Krassó, majd 1881-től Krassó—Szörény vármegye főispánja 1886. okt. 7-én bekövetkezett haláláig. „Különös érdeme — írja róla Szinnyei —, hogy a magyarok és románok [románok] közötti súrlódásokat elenyésztette.” Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái XIII. köt. (Bp. 1909, Hornyánszky V.), 1210. hasáb.

⁷ Jankovich Aurélt 1881. jan. 19-én nevezte ki az uralkodó Szabadka és Baja városok főispánjává. A főispáni beiktatás 1881. márc. 3-án folyt le Baján, a következő napokban az új főispánt hosszasan ünnepelték Szabadkán is. Ezekben a napokban, tehát 1881 márciusa első felében kereste fel a szóban levő szabadkai bunyevác olvasókört. Itt és ekkor elhangzott beszédéből idéz — a mottók sorában — az ekkor nyilván jelen volt Sarčević.

⁸ Sarčević Mocsáryhoz intézett — feltehetően 1886. febr. 18—25. között kelt — levelét, valamint Mocsáry 1886. márc. 19-én kelt, Sarčević fenti emlékiratában is hivatkozott válaszát sajnos mind ez ideig nem sikerült megtalálnunk.

⁹ Saka = ököl. (Ford.) — Van azonban a sokac népnévnek mint elnevezésnek egy további, a népcsoportnak a nemzetiségileg hozzá közelálló nagyobb lélekszámú népek közötti egyenlítő, pártatlan békítő szerepére utaló, nemzetiségileg is értékelhető etimológiai értelmezése. („Kako oču, tako Sokču” — azaz egyforma mértékkel.)

¹⁰ „Vlasi = Oláhok.” — A Nyílt levél írójának érdekes, de tudományosan nem eléggé alátámasztott vélekedése.

¹¹ Ertsd: az 1680-as években, a Buda felszabadítása (1686) előtti szakaszon.

¹² Andjel Sarčević. — egyike a 18 boszniai szerzetesnek, akik 1686-ban 150 bunyevác családot hoztak ki Boszniából és azokat Szabadkán és Szegeden letelepítették.

amely itt nem telepedhetett le, Szegedre költözött. Így teszik a bunyevácok az új bácskai betelepülést magvát. Négy évvel később szerbek telepedtek le melléjük, akik Arsenije Černojević¹³ patriárka vezetésével jöttek ide, hatvan évvel azután, hogy megszűnt a szabadka—zombori milícia,¹⁴ [majd] vegyesen és tömegesen németek és szlovákok telepedtek le, és kisebb számban magyarok, akik mint földmunkások,¹⁵ kézművesek és kertészek itt megélhetési lehetőséget találtak.

Ha a bunyevác név a Buna folyótól eredne, akkor az ottani lakosságot, ha pedig ez a név a vallás elleni lázadásból eredne, akkor a Boszniában és Hercegovinában élő római katolikusokat is bunyevácoknak neveznék, de tudomásom szerint — Szabadka és a Felső-Bácska kivételével — a bunyevác név nem ismeretes.

Ami [pedig] a „*dalmata*” elnevezést illeti, úgy veszem észre, hogy a bunyevác arisztokráciának vagy nincs kedvére, vagy nem tudta a bunyevác név eredetét, a papok pedig, hogy minél nagyobb különbséget tegyenek a pravoszláv szerbek és bunyevácok között, a bunyevácok eredetét Dalmáciából szerették levezetni. Ebben névbén — [ugyanis] — korábban és jelenleg is nagyobb dicsőséget láttak és látnak.

Egyébként a valláson kívül a nyelvben, a családi életben, a szokásokban különbség nincs, csupán az, hogy a bunyevácok beszédükben néhol „i”-t használnak, ahol a szerbek „e”-t, a sokacok pedig az utolsó szótagot megnyújtják.

Ami az irodalmi nyelvet illeti a horvát irodalom ettől [eddig is] alig tért el, de most, hogy a horvátok elfogadták a szerb nyelvet irodalmi nyelvként, ettől kezdve a bunyevácok és a sokacok éppúgy megértik a horvátot, mint saját nyelvüket. A bunyevácok és a sokacok latin, a szerbek cirillbetűs írást¹⁶ használnak.

A bunyevácok és a sokacok számát kétszázezerre becsülik. Ez a szám Bácskára, Baranyára, Pest megyére (a Duna mentén) és a székesfehérvári megye¹⁷ egyes községeire vonatkozik.

A bunyevácok maguk [mintegy] 80 ezren vannak. Harminchétezen Szabadkán lagnak, a többi megoszlik Zombor és Baja között és a városok környékén. Így Szabadkán — a szerbekkel együtt — mintegy 40 ezer él közülök.

Bácskában a Duna mellett 15 ezer sokac él, a többiek elszórtan a fent említett megyékben¹⁸ élnek.

Helységek szerint 12 tisztán bunyevác község van. Magyarokkal kevert 19, németekkel vegyes [nemzetiségű] 11 helység. Magyarokkal és németekkel vegyesen pedig [további] 34 helységben lagnak.

Mind a bunyevácok, mind a sokacok és a szerbek földművelők. Patriarchális életformát élnek, birtokaikon egy közös családfővel. Korán nősülnek, úgyhogy egy 50—60 éves családfőnek már családos fiai, nős és férjezett unokái vannak. Amikor egy ilyen házban 3—4 férfi családtag él, az illető család létszáma 20—30 főt tesz ki. A bel- és külterjes munkát maguk végzik.¹⁹ Idegenekkel a házban keveset, házon kívül pedig a családfő közvetítésével érintkeznek.

Ha a magyar megnősíti fiát, az kimegy a házából: így tehát a magyar házat szabad, független életmód jellemzi. A házigazda kedve szerint változtatja életmódját és viseletét is.

¹³ Arsenije Černojević (Černović). Csarnojevics Arzen, III. (1633—1706) ipeki gör. kel. szerb patriárka. Az 1690. évi „nagy bevándorlás” idején 35—40 ezer szerb családdal Magyarországra költözött, s az I. Lipóttól nyert 1695. évi szerb privilegiumok révén a beköltözötték egyházi-közigazgatási vezetője, főnöke lett.

¹⁴ Határőrszervezet.

¹⁵ Az eredeti szövegben: *rukoradnici*, azaz kétkezi, itt: földmunkások.

¹⁶ Az eredeti szövegben: „Bunjevci i Šokci služe se latinskim, a Srbi cirilovskim slovima, — azaz: „A bunyevácok és a sokacok latin, a szerbek cirillbetűt [értsd: írást] használnak.”

¹⁷ Értsd: a mai Fejér megye.

¹⁸ Értsd: Bács—Bodrog, Baranya, Pest és Fejér megyékben. — Šarčević fentiekben közölt adatai, természetesen személyes becslésen alapszanak és az emlékirat, illetve a *Nyílt levél* idejére, tehát 1886-ra vonatkoznak.

¹⁹ Az eredeti szövegben: „Unutarnje i vanjske poslove obavljaju sami . . .”, azaz: „A belső és a külső munkát maguk végzik . . .”

Ezzel szemben a bunyevác házban már felépítéséből [értsd: beosztásából] adódóan; a család egyes tagjai között alárendeltség, engedelmesség és összetartás uralkodik, — szóban és viselkedésben, a hagyományok és a szokások megtartásában egyaránt. Ezért más a magyar és megint más a bunyevác ház. Életmódjuk annyira különbözik, hogy egymástól, legyenek a legközelebbi szomszédok, semmit sem sajtátanak el. Mert ami a bunyevác házban van, az „bunyevác” és ami a magyarban, az viszont „magyar szokás”.²⁰

Jellemükről és helyzetükről szólva a nagyra becsült Rónay²¹ István úr, a kalocsai érsekség lelkésze így ír a bunyevácokról:

„A bunyevác nép jó természetű, becsületes, egyszerű, őszinte és vallásos. A bunyevácok, annak ellenére, hogy nem műveletlenek, képzettségben elmaradtak a szerbektől. Ennek a népnek nincs szellemi élete, nincs egyetlen időszaki folyóirata,²² amely politikai kívánalmait szellemi lenne szerkesztve; politikai vágyaik a magyarokéval azonosak. Még naptárról sem tudok, amely bunyevác szellemben íródott volna. A bunyevácok az imakönyvön kívül más könyvről nem tudnak. Ezekben a viharos napokban néhol kezdik olvasni a horvát újságokat, éspedig az előbb már jelzett kedvezőtlen körülmények miatt. Ennek a népnek nincsenek szellemi vezetői. A tanult emberek, a népből kifejlődő középosztály tagjai, megszűnnek bunyevácoknak lenni, a papok pedig — az egyházon kívül — nem állnak szellemi kapcsolatban velük. Mindehhez hozzájárul még az is, hogy olyanokat szentelnek pappá, akik bunyevácul gyengén beszélnek, s a jó nép azt hiszi, hogy mindez így van jól. Egyszóval a nép szellemileg elhanyagolt.

Hát jól van ez így? Nem bocsátkozom vitába, de meg vagyok győződve, hogy ez a néppel szemben megnyilvánuló hanyagság idővel megbosszulja magát”.

Szomorú kép, de az igazságnak teljesen megfelel.”

Ivo Antunović²³ főtisztelendőnkön, nagy előjárónkon²⁴ és a két Mamuzičon²⁵ kívül nem ismerek kaputos, illetve reverendát viselő vagy közembert, aki együttérzését merné nyilvánítani a bunyevác nép iránt. Nincs egész drága hazánkban senki, igen tisztelt Uram, aki együttérzését merné nyilvánítani a bunyevác nép iránt. Nincs egész drága hazánkban senki, igen tisztelt uram, aki megvédené ezt a derék népet. Készakarva nem akarják megérteni, mindenki elhagyja, megtagadja.

En ezt nem tudom elviselni. Az én nemzetiségemet az Úr adta anyám ajkára. Es én megadom magam a Mindenható szent akaratának. Érzésem az,

²⁰ Az eredeti szövegben: „... jer što je u bunjevačkog kući, to je »bunjevački običaj«, a što je u madjarskoj kući, to je »madjarski običaj«.” Az „običaj” itt természetesen nemcsak szokást, hagyományt is jelent.

²¹ Rónay István (1840—1893) róm. kat. plébános szabadelvű párti politikus, egyházi író. Egyházi beszédei több önálló munkában jelentette meg. A fenti idézet feltehetőleg egyik évkönyv közléséből való. 1875—84 között a hódásági kerület képviselője 1878-tól Prigrevica—Széntá városi (Bács—Bodrog m.) plébános, 1880-tól címzetes kanonok, 1884-től alesperes.

²² Az eredeti szövegben: „... nema ni jednog javnog glasila”; *csillag alatt* az alábbi, nyilván Sarčevićről való jegyzettel: „Od novijeg doba ima”, azaz: „Ujabbán már van” — tehát utalás az 1884-től Szabadkán megjelenő Neven-re, a *Nyílt levelet* közlő ekkori egyetlen bunyevác folyóiratra.

^x Itt végződik a *Nyílt levél* első része. [Ld. Neven 3, 1886. aug. 15; 124—127.] — Az emlékirat második része a folyóirat következő számában [Uo., 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 133—137.] jelent meg.

²³ Ivan, Ivo Antunović (1815—1888) kalocsai püspök. Kunbajai bunyevác családból származott. Középszkolai tanulmányai után elvégezte a teológiát, pappá szentelték, 1851-től kalocsai püspök. Több nyelvet beszélő művelt népművelő és gyakorlati kultúrpolitikus volt. 1870-ben Kalocsán *Bunjevačko—šokačko novine* címen lapot indított. Több mint kétszáz szegény sorsú gyermeket taníttatott ki. 1882-ben Bécsben kiadta *Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Sokcih u pogledu narodnom, vjerskom, gradjanskom i gospodarskom* Értekezés a Duna menti és Tisza menti bunyevácokról és sokácokról népi, egyházi, polgári és gazdasági tekintetben) című munkáját, melyben forrásértékű áttekintést ad a két népcsoport addigi társadalmi-történeti felődéséről.

²⁴ Az eredeti szövegben: Osim preosvićenog [gospodine] Ive Antunovića.

²⁵ Ago és Lazo Mamuzić, az egykorú szabadkai nemzetiségi mozgalom neves szereplői. — Ago Mamuzsich (1844—1902) szabadkai ügyvéd és politikus. A helyi nemzetiségi mozgalomban, az itteni elemi iskolai horvát nyelvoktatás, és természetesen a bunyevác nyelvű helyi (külvárosi) iskolai oktatás bevezetésében néki is kezdeményező szerepe volt. Szabadkán született, budapesti egyetemi évei kivételével egész életét itt töltötte és itt halt meg, 62 éves korában. — Lazo (Lazo) Mamuzić (1847—1916) szabadkai ügyvéd, 1884-től 1902-ig Szabadka polgármestere. Erős bunyevác érzésű törvényhatósági funkcionárius és kultúrpolitikus. Jogi tanulmányait Grazban végezte, majd Szabadkára visszatérve igen sokat tett és vitathatatlan érdemeket ért el saját népe kulturális felemelése terén. 1916-ban Szabadkán halt meg.

hogy bunyevác vérből vagyok, — szívélyes szeretettel ölelem ezt a drága hazát, s azt a népet, mely azt alapította. Nem szégyellem azonban a magam nemzetét, mert az is emeli ennek az országnak a dicsőségét. Népi-társadalmi élete kiválóbb a körünkben élő magyar földművesek társadalmi életénél.

Aki pedig elment odáig, hogy bunyevác érzelme megváltoztatná a magyar haza iránti szeretetét, aki bármely indítók miatt letagadni kényszerülne származását, hogy azt kifejezésre juttassa, — ám tegye, magamban sajnálom, de nem irigylem. Tegyen mindenki saját véleménye és meggyőződése szerint.

Ami, igen tisztelt Uram,²⁶ az Ön, a bunyevác népiskolákkal kapcsolatban megnyilvánuló nagylelkű érdeklődését illeti, közlöm, hogy itt²⁷ 1868-ban, amikor a népiskolai törvény²⁸ életbe lépett, elrendezték az iskolákat. Ezekbe — a fennálló szokással²⁹ ellentétben — bevezették a kizárólag magyar nyelvű tanítást. A tizenkét külvárosi bunyevác iskolában olyan tanítókat és tanítónőket alkalmaztak, akik közül csak két tanító és két tanítónő volt bunyevác anyanyelvű. A többi hibásan beszéli a nyelvet, vagy csak annyit tudnak bunyevácul, amennyit a gyermekektől tanultak. Így [tehát] magyarul tanítanak, s a gyermekek nem képesek megérteni azokat a tantárgyakat³⁰ amelyekre oktatják őket.

Az ilyen tanító, aki nem rendelkezik tanítványai nyelvének ismeretével,³¹ nem is képes megérteni magát ezen a nyelven, [tehát] hogy mit és hogyan tanítson. A tanulók pedig, akik nem értik a tanítójuk beszédét és előadását, mit és hogyan tanulnak? Hogyan megy itt a szemléltető oktatás. Ez az, amit Nagyságod is bölcsen belát.

A szabadkai bunyevác iskolában a fő cél nem az általános oktatás, hanem a magyar nyelv. Mert ez a népből jött értelmiség, saját magát példának állítva, megnyugszik abban,³² hogy a bunyevác nép elvesztette érdeklődését a magasabb életforma, szokásai és nyelve iránt³³ oly mértékben, hogy a magyarosításhoz elég, ha a bunyevác gyermekek megtanulnak magyarul beszélni, és ha az iskolában nem hallják édes anyanyelvük szavát. Általában az a meggyőződésük, ha a bunyevác gyermekek két-három évi kínlódás után papagáj módra megtanulnak valamit a magyar nyelvből, akkor a családban már ők fogják meghonosítani a magyarságot.

Nem segít itt, igen tisztelt Uram, az újabb pedagógiai követelmények szerint hozott iskolai törvény; nem veszik figyelembe Deák F[erenc] bölcs mondását sem, hogy anyanyelv nélkül a gimnáziumban sem érünk célt.³⁴ Nincs értelme Kossuth levelének sem a közművelődési egyletekről: hogy [ugyanis] az iskolai nyelv útján a magyarság nem juthat el a családba, mert ott, „ahol az iskolai nyelv ellentétben áll a család nyelvével, az iskola mindig rosszul jár”. Hiábavaló itt hivatkozni élő példákra, hogy a bunyevác fiatalság, amely a saját kenyerét a kézműves vagy iparos műhelyében, a kereskedelem boltjaiban fogja megkeresni, még ha az iskolában egy magyar szót sem hallana, teljesen elmagyarosodik.

Ellenkezőleg: az a bunyevác gyermek, aki a családi házban, szülei kenyerén nevelkedik, az otthoni mód és szokás szerint fog élni, és ha az

²⁶ Az eredeti szövegben: „... Plemeniti gospodine”, azaz: „... Nemeslelkű, nagytekintetű, nagyra becsült uram!”

²⁷ Értsd: Szabadkán.

²⁸ Az 1868. decemberében szentesített 1868: XXXVIII. tc., a népiskolai oktatás tárgyában, melyet létre hívója, Eötvös József intencióival ellentétben az iskolai asszimiláció eszközekévé tettek helyi viszonylatban.

²⁹ Az eredeti szövegben: „... protiv postojećeg obiĉaja...”, — azaz: „... a fennálló szokással ellentétben...”

³⁰ Az eredeti szövegben: „... nisu ĉakra rozumeti one nauke...”, — azaz: „... nem képesek megérteni azokat a tudományokat...”

³¹ Szó szerint: „... koji nemaju vlast jezika svojih uĉenika...”, azaz: „... akiknek nincs birtokában tanítványaik nyelve...” (értsd: akik nem rendelkeznek azok nyelvismeretével).

³² Szó szerint: „... pouzdano drže...”, azaz: „... megbízhatóan tartja...”

³³ Szó szerint: „... prema... plemenskom životu, obiĉaju i jeziku...”, azaz: „... méltóbb (nemesebb) élete, szokásai és nyelve iránt...”

³⁴ A „Deák-mondás”-ra való utalás Deák Ferencnek, az újvidéki szerb gimnázium állami támogatója ügyében mondott 1872. jan. 23-i beszédéből való. „Ha valamilyen vidéki gimnázium — mondotta ekkor Deák — nem azon a nyelven, vagy legalább nem kiválóan azon a nyelven tanít, mely azon vidék népének nyelve, akkor kétségkívül bajos lesz a kiművelés elővitele”. — Képvh. Napló, 1869—72. XX. 388. — *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez* ... I. köt. 293.

iskolában teljesen elfelejtene is az anyanyelvét, ismét visszatér ahhoz és elbunyevácosodik. Nem egyszer figyelmeztettük őket, győződjenek meg saját szemükkel: miképpen áll a magyarság a nyelv tekintetében a bunyevác család életben. Azoknál az ismert földbirtokosoknál, virilista bunyevácoknál, akik gimnáziumot, jogot, teológiát végeztek, és akik a magyar urakkal általában magyarul beszélnek. — [De] nem látnak, nem hallanak!

A szabadkai bunyevác iskolában [így] akadályozzák, nehezítik az anynyira fontos magyar nyelv rendszeres tanítását és tanulását.

És mindezzel az a hivatalos érvellés, hogy a bunyevác iskolákban eredményesen tanítanak, ami a várakozásnak teljesen megfelel, és hogy ezt magyar tanítók végzik, akik kizárólag a magyar nyelvet használják. Nem tudnak és nem akarnak [tehát] különbséget tenni a tanítási nyelv, amely a népiskolai törvény szerint mindenütt az anyanyelv kell legyen, és a magyar nyelv mint állami nyelv tanítása között.

Azzal magyarázkoznak, hogy a nép ezzel egyetért és nem kíván semmilyen változást. Lelkiismeretes dolog-e azonban egy értelmességétől magára hagyott néptől, kizárólag kulturális ügyekben elvárunk a kezdeményezést; azt, hogy az egyszerű nép maga alakítsa ki és jelölje ki a módszereket saját képzésének az előmozdításához?

Nincs erre példa az emberiség nevelésének történetében. Rossz ez a politika, szívtelen munka, bűn Isten és ember ellen! A bunyevácok népi körülményei következtében nem valósul meg a magyar nyelvet mint tanítási nyelvet magyarosító céllal hozott rendelet.³⁵ Elhallgat a tanári és a tanítói kar, a tanfelügyelők és a tanügyi vezetés pedagógiai lelkiismerete.

Bunyevác népem szellemi fejlődése a legszűkebb határok közé szorul: mind tudásban és értelemben, mind ügyességben a földművelő bunyevácot túlhaladja az ő német árendása, magyar napszámosa, kertésze, szántóvetője, szolgája. Ezeknek ugyanis saját papjuk, tanítójuk, iskolájuk, tankönyvük, értelmiségük stb. van.

Aki mindezt belátja és érzi, az hazaáruló pánszláv, és aki ez iránt közbömbös, az dicső magyar hazafi.

Szabadkán, igen tisztelt uram, nincs nemzetiségi, itt bunyevác iskolai kérdés van. Aki pedig a bunyevácok rovására írják azt a szándékot, mintha ők arra törekednének, hogy ez a város ne legyen magyar, és hogy benne ne terjeszkedjék a magyarság, azok a bunyevác nép ellenségei. Léteztek bunyevácok a török, a német katonái, a latin hivatali nyelv mellett, és még inkább megmaradtak a magyar mellett. Nem kell a bunyevácoknak községi jegyzőkönyv,³⁶ — ábécéskönyv kell. A többi, amiről szó esik, mind kitalált dolog, és lázítás a bunyevác nép kulturális kívánalmai ellen.

Annak pedig, hogy a két éve a város vezetősége élén álló Lazo Mamuzić³⁷ ez ideig semmit sem tett a bunyevác általános iskolák helyzetének javítása érdekében, oka van. Az az oka, hogy az itteni bunyevác, vagy ahogy hivatalosan nevezik: a *Népi Kaszinó*³⁸ vezetői fuzionáltak az itteni polgári olvasóköri vezetőivel, s a kormánypártot — mégpedig a bunyevác nép segítségével — győzelemre segítették, amely ezt hálából tette, mert a magas Kormány a város volt polgármesterének erőszakoskodásai és a volt főispán ellenséges álláspontú jelentései és beadványai ellenére, a helyi hatóság által zárva tartott Kaszinót, anélkül, hogy azt valaki is védelmébe vette volna, nagylelkűen megerősítette.

A bunyevác népnek ezt a köszönetét ápolja és erősíti a mostani főispán³⁹ bölcs magatartása, belátása a nép iránt, és minden helyzetben megmutatkozó jóakarata. Ezt a hálatali érzést, mely a bunyevác nép szívében jelentkezik, senki sem tagadhatja és nem becsülheti le.

³⁵ Értsd: 1879: XVIII. tc. a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.

³⁶ Értsd: a nemzetiségi nyelven, tehát párhuzamos nyelven készülő városi törvényhatósági stb. jegyzőkönyv.

³⁷ 1884. október 30-ától Szabadka polgármestere. (V. ö. 25. sz. jegyzet.)

³⁸ Az 1878 dec. 15-én alakult szabadkai *Népi Kaszinó* a helyi bunyevác nemzetiségi, társadalmi és kulturális mozgalom központja volt. Itt szervezték meg még az 1884. évi országgyűlési választások előtt a helyi szabadlevű bunyevác frakciót (az ún. bunyevác pártot). A szabadkai bunyevác szavazók azután 1884. jún. 28-án képviselőjükké választották Lazo Mamuzićot akit még ebben az évben a községi választásokon nagy többséggel polgármesterré is választottak.

³⁹ *Tabajdi* Károly (I. bőv. 6. sz. jegyz.)

Ilyen helyzetben a bunyevác kaszinó vezetői kénytelenek voltak ebben vagy abban a kérdésben sokat elhallgatni, [a véleménynyilvánítástól] néha ennek vagy annak a kedvéért tartózkodni úgy, hogy most már a bunyevác nép képzésének feltételét, a népiskolát, említeni sem merik.

Ami a nagyra becsült Ivo Antunović⁴⁰ urat illeti, róla közölnöm kell, hogy ő igen agilis katolikus pap. Mint ilyen, a bunyevác kulturális mozgalmat tisztán vallási és emberbaráti nézőpontból vette tekintetbe, hogy népet az egyháza iránti közömbösségtől megmentse. Politikával sohasem foglalkozott Szabadkán — tudomásom szerint — 1848 óta csak 1860-ban⁴¹ volt, hogy tanácsot kérjen lapja megindításához. Jelenleg Kalocsán tartózkodik,⁴² csak átérzett⁴³ papi hivatásának él. Ugyanakkor életeltelt adott az irodalom terén, a nevét megörökítő, saját népi nyelvén kinyomatott írásaiban.

Ami a két Mamuzić fivér⁴⁴ illeti, ők minden köszönetet megérdemelnek. Mint a bunyevác nép fiai már kora ifjúságuktól felkarolták a bunyevác ügyet és a nép segítségével itt, a mi törvényhatósági életünkben meghonosították a demokráciát. Olyan családok legnagyobb önkénye ellenére, amelyek már igen megszokták a városi kenyeret. És akik⁴⁵ a jelenleg kialakult helyzetet — ellenségek nagy bánatára — a saját módjuk szerint hasznosítják. Hinc illae lacrimae!⁴⁶

Mélyen átérezem, hogy Nagyságoddal szemben őszintének kell lennem. Kérem, ennek tulajdonítsa, hogy magamról is írok.⁴⁷

Őszintén megvallom, hogy 1860-ban, Solferino⁴⁸ után, amikor Mamuzsics Aga és Lazo még diákok voltak, indítottam el a sajtóban bunyevác népem ügyét.

Nagyságos Uram! Fiatalkoromban engem is megrázott Wesselényi hímusz⁴⁹ és Gaj Illiriájának⁵⁰ kínos nyomása alatt nőttem fel. Hitemre mondom, a világrt sem indítom el az ügyet, ha előtte nem ismertem volna a délszláv⁵¹ népek történelmét, politikai fejlődését és egymás közti viszonyát, ami

⁴⁰ Életrajzi adatait l. 23. sz. jegyzet.

⁴¹ Problematikum időpont, mert Antunović csak 1870-ben jelentette meg Kalocsán a Bunjevačko—šokačko novinet. Az is feltehető azonban, hogy nem elírás, és Antunović már 1860-ban tárgyalt a szabadkai bunyevácokkal évtizeddel később indított lapja támogatása ügyében.

⁴² Mint kalocsai róm. kat. püspök 1851-től, püspökké szentelésétől állandóan Kalocsán élt.

⁴³ Az eredeti szövegben: "... svetom ..." — "... szent ..."

⁴⁴ Aga és Lazo Mamuzsics — Sarčević mellett — az egykorú bunyevác nemzeti mozgalom neves szereplői, bőv. életrajzi adataikat l. 25. sz. jegyzet.

⁴⁵ Ertsd: a két Mamuzić fivér. — Sarčević itteni megjegyzése egyébként hallgatólagos hozzájárulás a helyi bunyevác létérdekeket védő, kompromisszumos „kaszinói” politikához.

⁴⁶ Innen azok a könnyek! — Ezt követően kezdődik a *Nyílt levél* harmadik része (Neven 3, 1886. okt. 15.; 10. sz., 154—156.)

⁴⁷ Ambrozije Sarčević (Sárcevicus Ambrus — Szabadka, 1820—1899) szabadkai ügyvéd, volt járási ügyész, író, publicista és kultúrpolitikus. A XIX. század második felének vezető bunyevác nemzetiség-politikusa. A hatvanas években kezdte közéleti és publicisztikai pályafutását. 1865-ben Szabadkán lefordította és megjelentette Miloš Popović, a belgrádi *Vidov dan* volt szerkesztőjének a magyarországi szerb kérdéstről írt munkáját. (A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból, Szabadka, 1865.) — A hatvanas évek végétől a századvégen bekövetkezett haláláig több, jórészt közművelődési jellegű kiadványt jelentetett meg. Ilyenek: *Tolmač izvornih knjževnih i zemljopisnih jugoslavenskih reči*, Subotica, 1869. *Bunjevački kalendar za godinu ...* 1869, 1870, 1881. Uo. 1868, 1869, 1881., *Bunjevački—šokački kalendar za godinu 1870*. Uo. 1870., *Zbirka mudrih i poučnih izrekah na korist bunjevačkog puka* (Bölcs és okos mondások gyűjteménye a bunyevác nép hasznára. Uo., 1869.), *Magyar—délszláv (jugoszláv) politikai és jogi szótár*. (Madjarsko—jugoslovenski politički i pravosudni rečnik. Uo., 1870.), *Elemi népisokai magyar—bunyevác—sokác szótár*. Uo., 1893., *Magyar—szerb—horvát—bunyevác—sokác könyvszerzési szótár*. Uo., 1894 s.t.b. — Nemzetiségpolitikai kérdésekben rendszeres közírói tevékenységet folytatott, nagyszámú cikkeken kívül emlékiratot, hírlapi nyílt levelet írt. (*Nyílt levél a bunyevác és sokác néphez*, év nélkül, *Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju*) Neven, 1886, magyarul is. Sarčević kezdeményezésére (1877) és vezetése alatt alakult meg Szabadkán, 1878 augusztusában a *Népi Kaszinó*, az első bunyevác kulturális intézmény. Munkaprogramjának elsődleges célja a bunyevác—sokác népisokák megnyitása volt; ennek részleterménye kizárólag az ő és szük munkatársai körének vívmánya volt. Mindezekon kívül ő fektette le a bunyevác nyelvújítás és a társadalmi közművelődés alapjait a szabadkai és környéki bunyevácok körében.

⁴⁸ *Solferinói csata* (1859. jún. 24.) az osztrákok feletti francia győzelemmel végződött, az osztrák —francia—olasz háborút eldöntő ütközet.

⁴⁹ Helyesen: Szózata (Teljes címén: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*, Lipcse, 1843).

⁵⁰ *Gaj*, Ljudevit (1809—1872) horvát író, szerkesztő és politikus, az illír néven ismeretes politikai-irodalmi mozgalom, a horvát nyelvújítás és nyelvi reform kezdeményezője, a horvát politikai sajtó alapítója.

⁵¹ Az eredeti szövegben: "... Da nisam naprije poznao život, istoriju, politički razvitak, intencije jugoslavenskih naroda ..."

től annyira féltik bunyevác népem létét, nyelvét és drága életét. Nem ten-
ném, ha előtte nem győzöttem volna meg arról, hogy a délszláv népek élete,
akikkel a bunyevácok törzsi rokonságban vannak, függetlenül attól, hogy ha-
zánkban élnek vagy azon kívül, teljesen veszélytelen a magyar nép számára;
előttem is suprema lex esto salus reipublicae.⁵² Mindent tehát tuta conscientia⁵³
tettem és teszek.

Ahhoz azonban, hogy nagyra becsült uram kívánsága szerint részletesen
megismerje az itteni viszonyokat, meg kell mondanom, hogy ki és mi volt
az oka annak, hogy a szabadkai bunyevácok az akkor itt fennálló ellenállás
zászlaját elhagyták.⁵⁴

Amikor az itteni ellenzék szervezkedett és megalakította egyesületét,
a Népkört,⁵⁵ a vezetők a szabadság, egyenlőség és testvériség nevében —
felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül — meghívták körükbe a városi
polgárságot.

Volt is siker, szépen ment minden, de mindez csak addig tartott, amíg
időközben a Népkörbe is be nem lopakodott a nem magyar népek elleni
áramlat. A vezetők abban hibáztak, hogy az országban uralkodó sovinizmusnak
nem vágtak elébe.

Amikor a bunyevácok látták, hogy a Népkörben mindent a magyarok
kedvére tesznek, amikor azt tapasztalták, hogy ott nyelvüket sem előbe-
szédben sem hirdetményeken nem használhatják, s a Kör helyiségeiben egyet-
len hírlapjuk sincs, amikor azt is látták, hogy lenézik őket, kezdték itt nem
jól érezni magukat.⁵⁶ De a végleges szakadás akkor következett be, amikor
[egyesek] hozzáérték a darázsészekhez, az egyházhoz. Amikor kérvényt nyújt-
ottak be a kalocsai érsekséghez, amelyben előnyt követeltek a magyar mi-
séinek a város fennállása óta meglévő bunyevác misével szemben. Szeren-
csére az egyházi hatóság, szem előtt tartva a Bajmok nagyközségben lejá-
szódott szomorú eseményeket, a kérelmet elutasította. Különben a szabadkai
nagytemplom is a veszekedés és verekedés színtere lenne.

Általában a pártvezetők,⁵⁷ akik a bunyevácok vállán emelkedtek pozí-
cióikba, [szinte] versengtek a bunyevác nép megtagadásában. Magát a népet
szemben, de nyilvánosan is dicsérik, magasztalják hazaszeretetét, de azt,
amit [valójában] iránta éreznek, amiért elítélik és elmarasztalják, azt a vil-
lágért sem merik kimondani, „érezik, hogy tilosban járnak”.

Természetesen az illetők a pártnak ezt a változását nem a most be-
mutatott okoknak és saját rövidlátásuknak róják fel, hanem a nép lázadásának.

Egész gyűlöletüket Ago és Lazo Mamuzićra árasztják, akiket lázadók-
nak tartanak. Már évek óta mindenfelől támadják őket a magyar sajtóban,
csúfolják és becsmérik nevüket. Mindenféle üldözéssel, kitalált vádakkal,
megvesztegetett panaszokkal akarják erkölcsileg meggyilkolni, lehetetlenné tenni
őket a közéletben.

A bunyevác ügyet azonban olyan ferdén mutatták be, hogy az uralkodó
pártnak⁵⁸ kivívott győzelmük csak akkor vált jelentőssé, amikor a vezetők
kijelentették, hogy a bunyevácoknál a nemzeti öntudatot nem ébresztik fel.

Most pedig megnyugodtak, amikor látták, hogy az immár 200 éve itt
élő, számszerűleg és anyagilag gyarapodó, múltjára büszke 37.000 bunyevácot
lecsendesítik és elaltatják.⁵⁹

Igen tisztelt Uram! Az az önvédelem, mely való tények lenézésén alapul,
mindenképp megbosszulja magát, — kiváltképp az alkotmányos életben, mint
azt az itteni ellenzék sorsa mutatja.

⁵² Itt: Az állam [egyébként: a köztársaság] üdve a legfőbb törvény.

⁵³ Elírás, helyesen: tota conscientia — teljes meggyőződésből (értsd: jó lelkiismerettel, lelkiismeretemen teljéből).

⁵⁴ Az eredeti szövegben: „...ostavili barjak opozicije, koje je tada bila vladala ovde”, azaz: „...elhagyták az ellenállás zászlaját, mely akkor itt uralkodott...”

⁵⁵ Az eredeti szövegben is így, magyarul: *Népkör*.

⁵⁶ A szerző itt a bunyevác *Népi Kaszinó* és a nem bunyevác szabadkai polgári társaskör átmeneti *népköri* fúziójából előállott fejleményeket elemzi. Ez a fúzió — mint arra S. is rámutatott — az 1884. évi szabadelvű párti kompromisszum következménye volt. Az ekkori választásokon ugyanis Szabadkán a bunyevác választók szavazataival segítették győzelemre a szabadelvű pártot a helyi függetlenségi ellenzékkel szemben.

⁵⁷ Értsd: a nyolcvanas évek elején létrejött helyi alkalmi frakció, az ún. bunyevác párt vezetői.

⁵⁸ Értsd: a szabadelvű kormánypárt.

⁵⁹ Itt kezdődik a *Nyílt levél* negyedik, befejező része (Neven 3, 1886. nov. 15.; 11. sz., 161—163.)

Engem valójában azonban nem is ez bosszant, hanem az, amihez hasonló ritkán mutatkozik, — s ez az én jobb sorsra érdemes népem elhanyagolt iskolaügye.

Ezen csak olyan hazafiság segíthet, amely a földi áramlat felett van. Ezenkívül pedig olyan pedagógiai lelkiismeret és helyzetfelismerés,⁶⁰ amelyet Nagyságod juttatott kifejezésre a sajtó útján megnyilatkozásaiban.

Megértem Nagyságod magasztos és dicséretre méltó nehézségeit, mert én itt, ezen a helyen szerény erőmmel már huszonöt éve ebben az irányban harcolok.

Most hála Istennek, Nagyságod érdeklődése a népoktatás és népem ügye iránt, valamint az Ön sajtónyilatkozatai új erőt adtak nekem. S ez most büszkeséggel tölt el.⁶¹ Nézeteimet magyar hazafi erősítette meg, akit erre ősi magyar származása méltóvá tesz. Így az én harcom olyan jutalmat, elégtételt kapott, amiben eddigi életemben nem reménykedtem.

Az a legnagyobb baj, hogy elszakadtunk nem magyar néprokonainktól, ők pedig külföldi népektől. Nem vizsgáltuk, nem is tanulmányoztuk életüket és egymás közti viszonyaikat. Honfitársaink közéleti és kíváncsi, valamint az ország politikai változásai néprokonainknál gondot okoztak. Ezt a gondot a kölcsönös félreértések még jobban felnagyították, s a magyar közvéleményt félrevezették, felingerelték.

Az itt következő két rövid bekezdésben a cári Oroszország délkelet-európai politkájával és a balkáni népeknek a török fennhatóság alóli felszabadító küzdelmeivel foglalkozik. Sajnos ezeket a törekvéseket a magyar kormányzat és közvélemény félreismeri, s ez az ún. „balkáni kérdések” félreértésének egyik forrása.

Levelem hosszúra nyúlt, de nem fejezhetem be anélkül, hogy csekély-ségemről ne mondjak néhány szót.

Őszinte vágyam, hogy személyesen megismerjem Nagyságodat, de még ha ez a kívánságom teljesülhetne, fájdalom, akkor is csak írásban érintkezhetnék.

Már húsz éve ugyanis, hogy a világ zajától elvonultan, magánosan, tűnődve élek.

Ezzel a helyzetemmel magyarázható az, hogy annak ellenére, hogy a legnagyobb gyűlölet sújt, nevem megvéd a nyílt támadásoktól. Nézeteimet a sajtó útján fejeztem ki. Ezekre a cikkekre — a bunyevác nép iránti tekintetből — barátaim (magukat túrtóztatva) nem válaszoltak, személyesen pedig nem beszéltem velük. A magánéletben, az utcai beszélgetések során azonban sok jut nekem is, de ezt figyelembe venni nem vagyok köteles.

Lelkiismeretesen és híven írtam le mindezt, — elmondva Nagyságodnak őszintén mindent. Lelkemnek könnyebb így, tiszta szívvel. Alázatosan kérem, vegye védelmébe az én népet, és ajánlom, karolja fel kulturális ügyüket olyan szeretettel, amilyen nagylelkűen törődik sok millió magyarországi állampolgár sorsával.⁶⁴

A Mindenható kiváló tehetséggel ajándékozta meg Nagyságodat. Magas helyzetében tett baráti kijelentéseivel meleg köszönetnyilvánításra kötelezi népem mostani és jövő nemzedékét.

Ez a nép nem arra való, hogy elpusztuljon. Kibírt már sok megpróbáltatást és vihart a kétszáz év alatt. Túlélte a török barbarizmust, az osztrák katonai közigazgatást, a feudálizmust és valóban élve marad a mai kor önhitt liberalizmusa után is, amely elnyomja, s amely a dicső magyar patriotizmus leple alatt meg akarja fojtani öntudatát⁶⁵ és nyelvét, s ez a nép velük együtt egy oltár előtt térdelve imádkozik. Szabadka, 1886. május 7-én.⁶⁶

⁶⁰ Az eredeti szövegben: „... Osim toga pedagogička savist, i onakovo raspoloženje...”

⁶¹ Az eredeti szövegben: „Ja sada hodim ponosito”, azaz: „Büszkén járok-kelek, büszkén viselem”.

⁶² Utalás a trákiai (ekkor *Rumili* török tartomány, tehát ruméliai) alkotmányozgalmakra.

⁶³ Értsd: az ekkori Délkelet-Európa nemzeti-nemzetiségi mozgalmaiba beavatkozó cári imperialista befolyás.

⁶⁴ Az eredeti szövegben: „...kojom se velikodušno brinete za sudbinu ugarskih državljana, koji se na milione broje”, azaz: „...amilyen nagylelkűen gondoskodik sok millió magyarországi állampolgár sorsáról”.

⁶⁵ Szó szerint: „... duhovnu svitlost”, — azaz: „... lelki világosságát”.

⁶⁶ Sarčević *Nyílt levele*, emlékirata aláírás nélkül jelent meg.